

De Spanjaardsdijk

het verleden, het heden en de toekomst

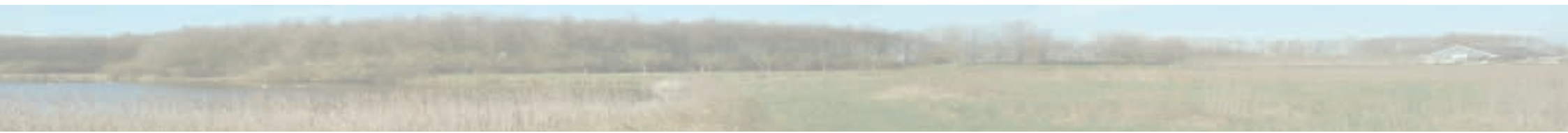
Voorwoord

Voor de opleiding Bos & Natuurbeheer aan Hogeschool Larenstein loop ik stage bij de gemeente Neder-Betuwe. Ik heb van de gemeente de opdracht gekregen een 16de eeuwse dwarsdijk te inventariseren en een toekomstvisie te schrijven voor de dijk. De dwarsdijk heeft een hoge cultuurhistorische waarde, hij is aangelegd tijdens de tachtigjarige oorlog.

Ik heb tijdens mijn stageperiode veel geleerd over de historie van de Betuwe, dit interesseert mij ook persoonlijk, omdat ik hier ben opgegroeid.

Ik heb tijdens mijn stage veel hulp en informatie gehad van Peter Kegelaar, mijn stagebegeleider. Daarnaast heb ik veel gehad aan de hulp van Chris de Bont, John Mulder en Ferdinand van Hemmen. Mijn dank hiervoor is groot.

Maartje van Rossum,
Student Hogeschool Larenstein

Samenvatting

De gemeente Neder-Betuwe wil meer weten over de dwarsdijken op haar grondgebied. In het kader hiervan is een inventarisatie van de Spanjaardsdijk gemaakt.

De hoofdvragen zijn:

- wat zijn de achtergronden van de Spanjaardsdijk
- Hoeveel ligt er nog van de Spanjaardsdijk
- Wat kan de gemeente ermee in de toekomst

Deze vragen zijn beantwoord aan de hand van een analyse die onderscheidt maakt in het verleden, het heden en de toekomst.

De Neder-Betuwe ligt in het rivierengebied. Het rivierengebied is gevormd door de rivieren Rijn en Maas. Het rijke gebied is al vroeg door mensen gebruikt. De eerste bewoningsporen dateren uit de bronstijd. De Betuwe vormde de noordgrens van het Romeinse Rijk, de Limes, en werd bewoond. In de vroege middeleeuwen zijn mensen zich gaan beschermen tegen het rivierwater door middel van de aanleg van dijken. Rond 1300 was de gehele Betuwe bedijkt.

De Spanjaardsdijk is aangelegd tijdens de tachtigjarige oorlog. Het is een dwarsdijk die loopt van de Nederrijn naar de Waal. De Nederlanden kwamen toen in opstand tegen hun Spaanse landheer. De dijk had verschillende functies:

- verdediging tegen aanvallers vanuit het oosten, ondersteunt door inundatie
- tegenhouden van vloedwater vanuit de Over-Betuwe

De aanleg van de dijk was omstrepen, mensen uit de Over-Betuwe en de Gelderse Vallei hadden het behoud van de dijk aangevochten bij de Gelderse landdag.

De dijk heeft twee keer dienst gedaan om vloedwater te keren, in 1595 en 1602, beide keren brak de dijk door. Door deze dijkbreuken zijn minstens vier wielen ontstaan, die liggen nu nog in het landschap als al herinnering aan deze doorbraken. Na 1602 mocht de dijk niet meer gerepareerd worden en bleef hij zonder functie liggen. Tot 1850 lag de dijk ongemoeid in het landschap. In de afgelopen 150 jaar is hij vrij snel afgegraven en grotendeels verdwenen. De wielen zijn voor een gedeelte gedempt en kleiner geworden. Nu liggen er nog drie korte delen van de dijk.

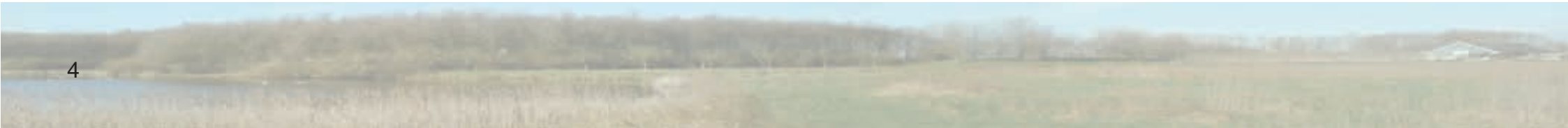
Er liggen nu nog 3 korte stukken dijk in het landschap en er zijn 4 wielen die met de dijk te maken hebben.

- Het Buitenwiel bij de Rijnbandijk in Opheusden
- De Battewaai, wordt ook wel Passewaai genoemd, bij Opheusden met een stukje dijk
- Het wiel bij het Zand bij Dodewaard, wordt ook wel het wiel van Bruinsma genoemd
- Het wiel bij Valkenier bij Dodewaard met een stukje dijk
- De Nieuwe Dijk in Hien

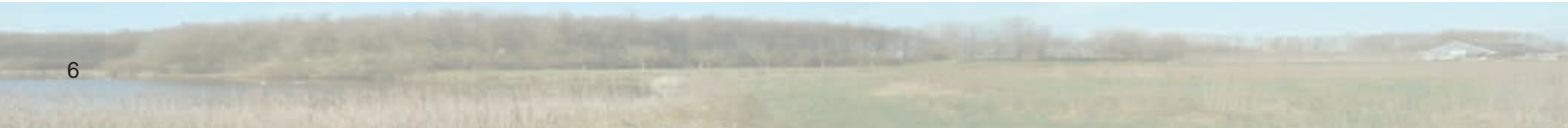
De wielen en de stukken dijk worden niet per direct bedreigt, maar als er niets wordt gedaan zullen de dijk en de wielen in de toekomst verder verdwijnen. De Nieuwe Dijk in Hien wordt wel bedreigd door boomkweek tot op het dijktafval, door de diepe grondbewerking neemt de erosie toe en verdwijnt de dijk sneller.

Als de gemeente de dijkdelen en de wielen wil behouden voor de toekomst kan de gemeente ze aanwijzen als monument. Ook kunnen er inrichtingsmaatregelen worden genomen om de dijk en de wielen meer zichtbaar te maken. Dit kan bijvoorbeeld door de aanleg van een pad over de vroegere loop van de dijk of aanleg van een bomerrij. De wielen kunnen worden ingericht als natuurgebied. Naar deze inrichtingsmaatregelen zal een vervolgstudie moeten worden gedaan.

Met één of meerdere van deze maatregelen kan de dijk worden beschermd en behouden voor de toekomst.

Voorwoord	1
Samenvatting	3
1 Inleiding	7
1.1 <i>Aanleiding</i>	7
1.2 <i>Gebiedsbeschrijving</i>	7
2 Het verleden	8
2.1 <i>Bewoningsgeschiedenis van de Betuwe</i>	8
2.2 <i>Nederland van de Bourgondische tijd tot republiek</i>	10
2.3 <i>Geschiedenis van de Spanjaardsdijk</i>	14
2.4 <i>De religieuze kant van de Spanjaardsdijk</i>	18
3 Het heden	20
<i>Buitenwaai bij Opheusden</i>	21
<i>Stuk Spanjaardsdijk en de Battewaai bij Opheusden</i>	22
<i>Wiel bij het Zand bij Dodewaard</i>	23
<i>Wiel bij Valkenier bij Dodewaard</i>	24
<i>Nieuwe Dijk in Hien</i>	25
4 De toekomst	26
4.1 <i>De dijk</i>	26
4.2 <i>De wielen</i>	29
5 Conclusies en aanbevelingen	32
Lijst van figuren	35
Bronnen	37
Bijlagen	39

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De gemeente Neder-Betuwe heeft twee dwarsdijken op zijn grondgebied liggen. De Spanjaardsdijk (1590) en de Betuwelinie (1796). Beide hebben een hoge cultuurhistorische waarde. De Betuwelinie is reeds geïnventariseerd en bestudeerd. Van de Spanjaardsdijk is nog weinig bekend. Dat wat er bekend is, is versnipperd over verschillende rapporten en bronnen. De gemeente wil graag in kaart hebben wat de Spanjaardsdijk heeft betekend en kan betekenen voor de gemeente.

Door een inventarisatie en studie van de Spanjaardsdijk kan de gemeente een goed beeld krijgen van wat zij heeft en wat zij hiermee kan in de toekomst. De gemeente is veel bezig met ruimtelijke ontwikkelingen, er wordt op het moment een landschapsonwikkelingsplan (LOP) opgesteld.

Hoofdvragen voor de gemeente zijn:

- wat zijn de achtergronden van de Spanjaardsdijk
- Hoeveel ligt er nog van de Spanjaardsdijk
- Wat kan de gemeente ermee in de toekomst

Door eerst het verleden te bestuderen en daarna het heden wordt een goed beeld verkregen van de ontwikkeling en de huidige situatie van de dijk. Over het verleden is een literatuuronderzoek gedaan, het heden is beschreven en voor de toekomst zijn er aanbevelingen gedaan.

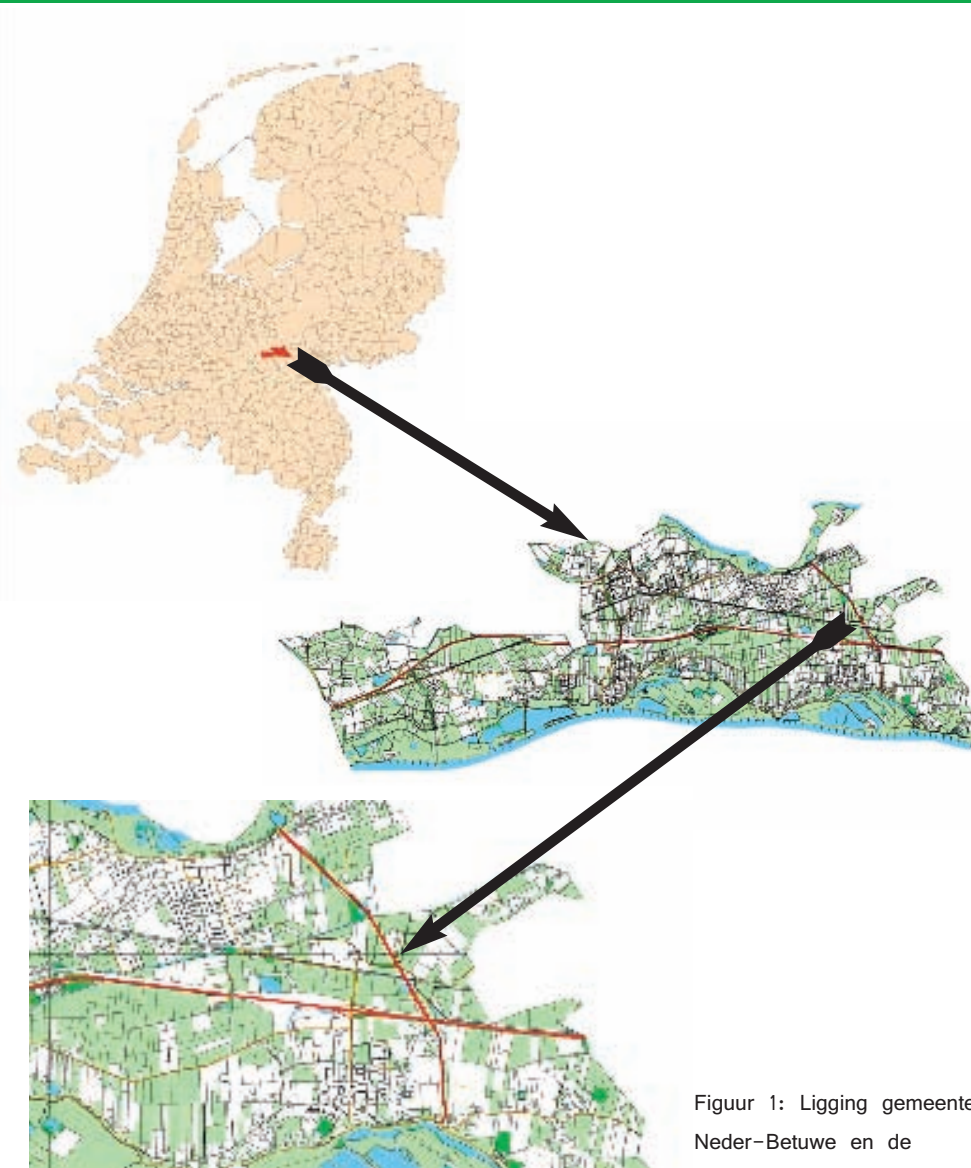
1.2 Gebiedsbeschrijving

De gemeente Neder-Betuwe ligt in de Betuwe in Gelderland. Het gebied ligt in het rivierengebied tussen de rivier de Nederrijn en de Waal. In het gebied liggen oeverwallen, stroomruggen en komgronden.

De Betuwe was vanaf 1327 verdeeld in twee waterschappen, of polderdistricten, de Over-Betuwe en de Neder-Betuwe. In het polderdistrict Neder-Betuwe lagen verschillende dorpen. Het besloeg ongeveer de tegenwoordige gemeenten Neder-Betuwe en Buren. Het polderdistrict Neder-Betuwe behoort nu tot Waterschap Rivierenland.

Wanneer in het rapport over de Neder-Betuwe gesproken wordt gaat het over het gebied van het polderdistrict, als het over de gemeente Neder-Betuwe gaat, zal dat er bij staan.

De Spanjaardsdijk lag ten oosten van Opheusden en Dodewaard op een vrij smal gedeelte van de Betuwe. De dijk ligt ongeveer op de grens tussen de Neder-Betuwe en de Over-Betuwe.

Figuur 1: Ligging gemeente Neder-Betuwe en de Spanjaardsdijk

2 Het verleden

In dit hoofdstuk wordt het verleden van de Neder-Betuwe en de Spanjaardsdijk beschreven. De Neder-Betuwe heeft een rijke geschiedenis.

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het gebied is ontstaan. In de tweede paragraaf wordt de tachtigjarige oorlog samengevat. De Spanjaardsdijk is tijdens deze oorlog aangelegd, om militaire en waterstaatkundige redenen. De geschiedenis van de Spanjaardsdijk zelf wordt beschreven in paragraaf drie.

2.1 *Bewoningsgeschiedenis van de Betuwe*

Het rivierengebied is gevormd door de rivieren de Rijn en de Maas. Deze rivieren hebben in het Pleistoceen en het Holoceen grind, zand en klei afgezet.

Voor het Saaliën, de één na laatste ijstijd van 380.000 tot 126.000 jaar geleden, toen ijskappen vanuit Scandinavië Nederland voor een deel bedekten liepen de beide rivieren van zuidoost naar noordwest, van Maastricht naar Den Helder. In het Saaliën werden door het ijs stuwwallen opgestuwd, onder andere de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. Door deze obstakels konden de rivieren hun loop niet meer volgen en verlegden zij deze in westelijke richting.

Voor de vorming van de Betuwe is voornamelijk de Rijn verantwoordelijk. In de loop der tijd heeft de Rijn zich gesplitst in de Waal en de Nederrijn. De Waal is de hoofdloop van de Rijn en voert het meeste water af. De IJssel is een aftakking van de Nederrijn en de Linge een aftakking van de Waal. De Linge begon vroeger bij Tiel als rivierloop, de Boven-Linge is gegraven tussen Doornenburg en Tiel.

De Nederrijn, de Waal en de Linge hebben de Betuwe gevormd. In het Weichselien, de laatste grote ijstijd van 110.000 tot 11.500 jaar geleden, lag er geen landijs in Nederland. De Noordzee lag droog en harde poolwinden bliezen zand over het land. Dit zand vormde in het rivierengebied rivierduinen, ook wel donken genoemd. Na de ijstijd in het holoceen verbeterde het klimaat, de rivieren veranderden van vlechtende in meanderende rivieren en legden oeverwallen en stroomruggen neer. De oeverwallen, stroomruggen en rivierduinen lagen, en liggen, hoger in het landschap en hier vestigden zich de eerste mensen. In de steentijd vestigden mensen zich in de zomer in het vruchtbare rivierengebied. Op de hogere plaatsen stonden toen oibossen, met eiken, iepen en essen, in de lagere en dus nattere gebieden stonden

elzenbroekbossen met wilg en populier en er lagen uitgestrekte moerasgebieden.

Tijdens de bronstijd werd het droger in het gebied en gingen mensen er zich permanent vestigen. Er zijn tijdens de opgravingen van de Betuweroute boerderijen gevonden uit de bronstijd die dateren van 2000 jaar voor Christus. De mensen woonden nog steeds op de hoge, droge oeverwallen en stroomruggen, langs het water van oude rivierlopen. De rivieren verlegden hun loop regelmatig, oude meanders werden afgesneden en nieuwe werden gevormd, de rivieren braken door oeverwallen en verlegden ook zo hun loop. Ze overstroonden regelmatig, in de kommen werd dan klei afgezet, zo werd het land langzaamaan steeds hoger.

Tot en met de Romeinse Tijd is de Neder-Betuwe bewoond geweest. Aangenomen wordt dat de Rijn de noordgrens van het Romeinse Rijk was. Er zijn in elk geval Romeinen, of handelaren met Romeinse goederen, in de Betuwe geweest, want daar zijn vondsten van gedaan. Aan het einde van de Romeinse Tijd is de Betuwe een stuk natter geworden. De mensen trokken weg om beter bewoonbare gebieden te zoeken.

Tijdens de Vroege Middeleeuwen werd de Betuwe weer bewoond. Men is toen begonnen met het bedijken, de eerst dijken die werden aangelegd waren zijkades, deze lagen haaks op de rivier. De zijkades werden niet aangelegd om de woningen te beschermen, de mensen woonden hoog genoeg, maar de zijkades werden aangelegd om het lager liggende akkerland te beschermen. Om later de dorpen te beschermen tegen hoog kwelwater vanuit de komen werden achterkades aangelgd. Deze liepen tussen de dorpen en de komgronden. Hierna zijn de mensen pas bandijken aan gaan leggen.

In de Late Middeleeuwen, in de 14de eeuw, was de hele Betuwe bedijkt. In deze periode is men ook begonnen met de ontwatering van de komgronden. Dit werd gedaan door het graven van sloten en weteringen, deze weteringen lagen parallel aan de rivier. De weteringen werden zo zo ver mogelijk naar het westen aangesloten op de rivier. Hier was de waterstand het laagst en kon het meeste water afgevoerd worden.

De bovenloop van de huidige Linge is een gegraven wetering die van Doornenburg naar de Linge loopt. In 1306 werd de bovenmond van de Linge bij Tiel afgedamd en werd de nieuw gegraven wetering aangesloten op de rivier. Zo voerde de Linge niet meer direct rivierwater meer af, maar vooral water uit de komgronden, dat bestond uit regen- en kwelwater.

Jaartal	124.000 BC	110.000 BC	9500 BC	21.00 BC	800 BC	12 BC	450	1050	1500	1800
Geologisch tijdvak	Saalien	Weichselien	Holoceen							
Archeoperiode	Steentijd			Bronstijd	IJzertijd	Romeinse tijd	Vroege Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Nieuwe Tijd	

Eerste vestiging van mensen. Dit waren jagers en verzamelaars, zij gebruikten het vruchtbare rijke rivierengebied in de zomer als verblijfplaats.

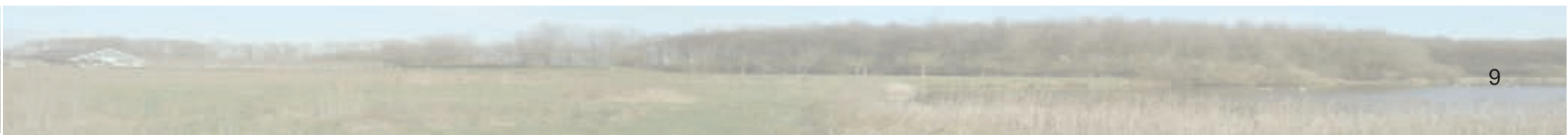

In de bronstijd gingen de mensen zich permanent vestigen in het rivierengebied. Zij woonden in grote lange boerderijen en hadden veelal een gemengd bedrijf.

Nadat de Romeinen vertrokken waren liep de Betuwe waarschijnlijk leeg. Het gebied werd natter en minder leefbaar. In de loop van de vroege middeleeuwen kwam de bewoning terug. Mensen begonnen nu dijken aan te leggen. Rond 1300 was de hele Betuwe bedijkt.

Figuur 2: Bewoningsgeschiedenis van de Betuwe

2.2 Nederland van de Bourgondische tijd tot republiek

In 1419 werd Filips de Goede (1396–1467) Hertog van Bourgondië. Hij werd toen ook hertog van verschillende vorstendommen in de Lage landen, dit was in feite het prille begin van de Lage Landen, zij hadden nu allemaal dezelfde vorst.

Filips voerde de Staten Generaal in, deze kon hij bij elkaar roepen bij bijzondere gebeurtenissen. De Staten Generaal bestond uit de belangrijkste edelen uit de verschillende gebieden en adviseerde de hertog. De hertog heeft bij zijn inhuldiging plechtig moeten beloven de rechten van zijn burgers te respecteren. En heeft hij bij zijn ambtsaanvaarding de Blijde Inkomste moeten tekenen. Hierin staat dat wanneer de vorst willens en wetens de belangen van zijn onderdanen schaadt, zij hem niet meer hoeven te gehoorzamen.

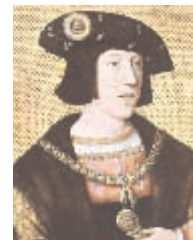
Filips zoon, Karel de Stoute volgde hem op, hij voerde veel veldslagen om zijn gebied uit te breiden, hij stierf in 1477. Zijn dochter Maria van Bourgondië volgde hem op. De Staten Generaal stemde in met haar huwelijk met Maximiliaan van Oostenrijk, een telg uit het Habsburgse huis. In 1495 volgde haar zoon Filips de Schone haar op, hij trouwde met Johanna van Aragon, een dochter van Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië, twee Spaanse koninkrijken, zij was 3de in opvolging.

Uiteindelijk erfde hun zoon Karel V het hertogdom en de Spaanse koninkrijken. Ook werd hij keizer van het Duitse Rijk. Zo werden de Nederlanden onderdeel van het Spaanse Rijk.

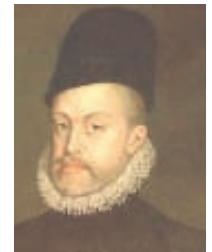
Karel V was een vrome katholiek en toen in 1520 Luther en andere protestanten zich roerden sloeg hij deze ketters zo hard mogelijk neer.

Karel V vergrootte zijn greep op de Nederlanden door de macht van verschillende bisdommen naar zich toe te trekken. In 1555 deed Karel V troonsafstand en kreeg zijn zoon de macht over de Nederlanden. In 1556 ook in Spanje en Filips II wordt daarmee volledig opvolger van zijn vader. Filips II voerde het beleid van zijn vader door, ook wat betreft de religieuze kant. Protestanten werden vervolgd, in totaal zijn er in de Lage Landen 1300 mensen veroordeeld en ter dood gebracht.

In 1559 vertrekt hij naar Spanje. Hij liet het bestuur van de Lage Landen achter in de handen van Margaretha van Parma. Aan de inrichting van de regering veranderde Filips ook niets: de drie raden naast de landvoogdes;

Heersers der Nederlanden	
1396–1467	Filips de Goede
1467–1477	Karel de Stoute
1477–1482	Maria van Bourgondie
1482–1494	Regent Maximiliaan van Oostenrijk
1494–1506	Filips de Schone
1515–1555	Karel V
1555–1581	Filips II
1587	Officiële onafhankelijkheid Republiek de Verenigde Provinciën

Figuur 3: Tabel en afbeeldingen van heersers van de Nederlanden vanaf Filips de Goede tot de Republiek der Verenigde Provinciën

- Raad van State,
- Geheime Raad
- Raad van Financiën.

Deze waren inmiddels een kwart eeuw in volle functie. De landvoogdes zat zelf de Raad van State voor.

De Nederlandse edelen konden zich niet vinden in het beleid. Van Oranje en Van Egmond schrijven in 1561 een protestbrief aan de koning. Daarin stond dat ze zich niet konden verenigen met het feit dat ze bijna geen invloed konden uitoefenen op het beleid.

Er verandert niets. In 1563 wordt een tweede protestbrief geschreven, door Van Oranje, Van Egmond en Horn. Ze kregen hiermee gedaan dat kardinaal Granvelle weggestuurd werd als kardinaal in Brussel. Later bemerkten ze echter dat andere mensen geen verandering in het bestuur betekende.

In 1565 gaat de graaf van Egmond zelf naar de koning, om de koning te vragen om godsdienstvrijheid in de Nederlanden. Van Egmond wordt ingepakt door vele feesten en partijen aan het hof, wanneer hij terug komt heeft hij geen concreet antwoord. Datzelfde jaar schrijft de koning brieven waarin staat dat de protestanten nog steeds met harde hand moesten worden aangepakt. Margaretha van Parma durfde deze brieven bijna niet aan de Staten Generaal te laten zien. Eind 1566 benoemt de koning hertog Alva als landvoogd van de Nederlanden. Hij komt in 1567 aan, hij voert meteen de harde lijn van de koning door en laat van Egmond en Horn samen met andere opstandige edelen arresteren. Van Egmond en Horn worden in 1568 onthoofd.

In 1569 wilde Alva het belastingstelsel hervormen, zoals de koning dit voorschreef. De hertog riep de Staten Generaal bij elkaar en gelastte hen het nieuwe stelsel in te voeren. Het nieuwe stelsel bestond uit drie onderdelen:

- een eenmalige heffing van 1% op alle bezittingen, dus een vermogensbelasting
- een heffing van 5% op de verkoop van onroerende goederen, een omzetbelasting. Dit werd de twintigste penning genoemd
- een heffing van 10 % op alle roerende goederen, ook een omzetbelasting. Dit werd de tiende penning genoemd.

De Nederlandse edelen vonden de eerste twee belastingen niet erg, maar aan de tiende penning konden zij hun goedkeuring niet geven. Volgens hen zou dit de Nederlandse handel de

Belangrijke gebeurtenissen

1559	Willem van Oranje benoemd als Stadhouder van Holland en Zeeland
1561	1ste protestbrief van Oranje en van Egmond
1563	2de protestbrief van Oranje, van Egmond en Horn
1565	Brieven van Filips II vanuit het Bos van Segovia, hij verplicht de strenge vervolging van alle ketters
1567-1573	Alva landvoogd van de Nederlanden
1567	10de en 20ste penning
1568	Begin 80-jarige oorlog
1581	Akte van Verlatinghe, Filips wordt officieel verlaten als landvoogd
1584	Moord op Willem van Oranje
1587	Officiële onafhankelijkheid Republiek der Verenigde Provinciën
1590	Aanleg van de Spanjaardsdijk in de Neder-Betuwe
1591	Verovering van Nijmegen
1602-1621	Twaalfjarig bestand
1648	Vrede van Munster

Figuur 4: Belangrijke gebeurtenissen voor en tijdens de 80-jarige oorlog

nek om draaien. Alva stelde de invoer van het stelsel toen tegen een afkoopsom uit. In 1571 drukte hij de tiende penning toch door. Dit zorgde voor nog meer ontevredenheid onder de Nederlandse edelen.

De Prins van Oranje nam het initiatief tot gewapend verzet en hoopte dat de bevolking hem zou steunen in zijn plannen. Lodewijk van Nassau deed een afleidingsaanval op Groningen, Oranje was ondertussen een leger aan het samenstellen in Duitsland. Hij viel zelf het midden van het land binnen waar hij zou proberen het regeringsleger een slag toe te brengen. Het mislukte echter en wegens geldgebrek moest de Prins zijn troepen weer laten gaan.

In daarop volgende jaren worden veel steden ingenomen en heroverd in de krijg tussen de Spaanse en de Nederlandse troepen.

In 1577 wordt Don Juan van Oostenrijk landvoogd van de Nederlanden, hij wordt in 1578 al opgevolgd door Alexandre Farnese, hertog van Parma.

Er zijn verschillende malen onderhandelingen gevoerd, maar beide partijen hadden zulke harde eisen. En beiden wilden niet toegeven aan de ander, zodat er geen akkoord kwam. Uiteindelijk werd in 1581 Fillips II verlaten als landsheer, dit werd officieel besloten in de Staten Generaal.

Vanaf dit moment is de oorlog ook tegen de koning gekeerd en in 1587 wordt in feite de Republiek gesticht. De jonge Republiek vraagt hulp aan verschillende buitenlandse vorsten, maar dit loopt eigenlijk steeds op een mislukking uit.

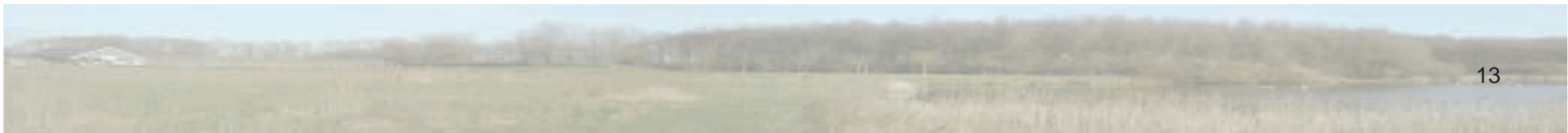
In de jaren 80 van de 16de eeuw was Nijmegen in handen van de Spanjaarden en de Betuwe in handen van het staatse leger. Om het de staatsen moeilijker te maken en om hen dus makkelijker te kunnen veroveren staken de Spanjaarden in 1587 de dijk bij Bemmelen door. De hele Betuwe liep onder water.

Rond 1590 heeft Diederik Vijgh, heer van Zoelen, ook wel de koning van Tiel genoemd, opdracht gegeven een dwarsdijk te bouwen. Hij was ambtsman van de Neder-Betuwe, Tiel en de Tielerwaard. Hij had opdracht gekregen van de Prins van Oranje om Tiel koste wat het kost te behouden. Vijgh kreeg opdracht van de Staten van Gelderland: “een nieuwe geweldige dijk doen leggen dweers door de Nederbetuwe van den Rijn tot de Wale beneden Nijmegen ende dat principalick door de directie van den amptman van Thiel Diederick Vijgh die de meeste kosten versorcht heeft.” Vijgh kreeg van de Staat 10.000 gulden, onder waarde dat hij zou voorkomen dat er ooit een waterweg werd gegraven van de Rijn naar de

Waal, waar een schip doorheen kan varen. De dijk werd aangelegd om Staatse troepen achter te legeren voor een offensief op Nijmegen. Nadat Nijmegen was veroverd ging men door met de aanleg van de dijk. De dijk had toen nauwelijks dienst gedaan als militair object. De dijk had drie functies, het was een verdedigings- of uitvalswal waarachter militairen zich konden verschansen. Door de stuwen in de Linge dicht te zetten kon men het land ten oosten van de dijk onder water zetten, of inunderen en het zo de vijand lastig maken door te breken naar het westen. Daarnaast verdedigde de dijk de Neder-Betuwe tegen vloedwater vanuit de Over-Betuwe, van natuurlijke dijkdoorbraken en dijkdoorstekingen. Tijdens de bouw werd er al door de mensen uit de Over-Betuwe geklaagd over deze dijk. Nadat Nijmegen op de Spanjaarden was heroverd in 1591, ging men door met de aanleg van de dijk, nu was het voornamelijk een waterkering.

In 1609 werd een bestand getekend dat 12 jaar zou duren, het Twaalfjarig Bestand. In 1621 wordt de oorlog hervat.

In 1648 werd uiteindelijk de vrede getekend tussen de Republiek en Spanje.

2.3 Geschiedenis van de Spanjaardsdijk

Eerste vermelding van de Spanjaardsdijk was omstreeks 1590 tijdens de tachtigjarige oorlog. Na de verovering van Nijmegen had de dijk zijn militaire functie grotendeels verloren. Er waren mensen die dachten dat Vijgh de oorlog had aangegrepen voor de aanleg van de dijk, want na 1591 ging men verder met de aanleg.

De Neder-Betuwe, Buren en Culemborg hadden veel belang bij de waterstaatkundige functie van de dijk, zij hebben dan ook allemaal meegeholpen met de aanleg van de dijk.

De Betuwe was in twee onafhankelijke bestuurseenheden verdeeld, de Over- en de Neder-Betuwe. De Neder-Betuwe had geen invloed op de Over-Betuwe, maar was wel afhankelijk van hun dijken. Wanneer er in de Over-Betuwe een dijkdoorbraak was liep de Neder-Betuwe ook onder water. Door de Spanjaardsdijk zou dit water worden gestuit. De dijk liep dwars door de Linge, hier had men een stuwte geplaatst. In geval van een dijkdoorbraak kon men deze stuw dichtzetten en kon het water niet verder stromen. De stuw kon echter ook gebruikt worden om het Lingewater op te stuwen en zo het land ten oosten van de Spanjaardsdijk blank te zetten voor militaire doeleinden.

De mensen uit de Overbetuwe waren niet blij met de dijk. Wanneer er nu een dijk in de Overbetuwe zou doorbreken, zou het water veel hoger blijven staan op hun grondgebied, doordat het water tegen gehouden en opgestuwd werd door de dijk. Daarnaast waren zij afhankelijk van hun afwatering door de Linge, zij waren fel tegen elke stremming van de Linge. Tijdens de aanleg van de dijk klaagden de magistraat van Arnhem en de gemene geërfden van de Over-Betuwe al over de aanleg van deze dijk bij de Raad van State. Deze stelde twee mensen aan om een 'inspectie oculair', een onderzoek ter plaatse, te houden van de Spanjaardsdijk. Op de landdag in Zutphen werd op 26 maart 1593 een besluit genomen. Beide partijen moesten onpartijdige vrienden kiezen die de zaak uiteen zouden zetten voor onpartijdige gedeputeerden van de Staten. De kwestie zou voor de Raad van State komen wanneer men er niet binnen vier maanden uit kon komen. In de tussentijd mocht er niet aan de dijk gewerkt worden en moesten de sluizen open blijven staan en alle afdammingen van sloten en andere watergangen worden weggenomen. De partijen zijn niet tot een akkoord gekomen. Het geschil van de dijk werd pas in 1595 weer voortgezet.

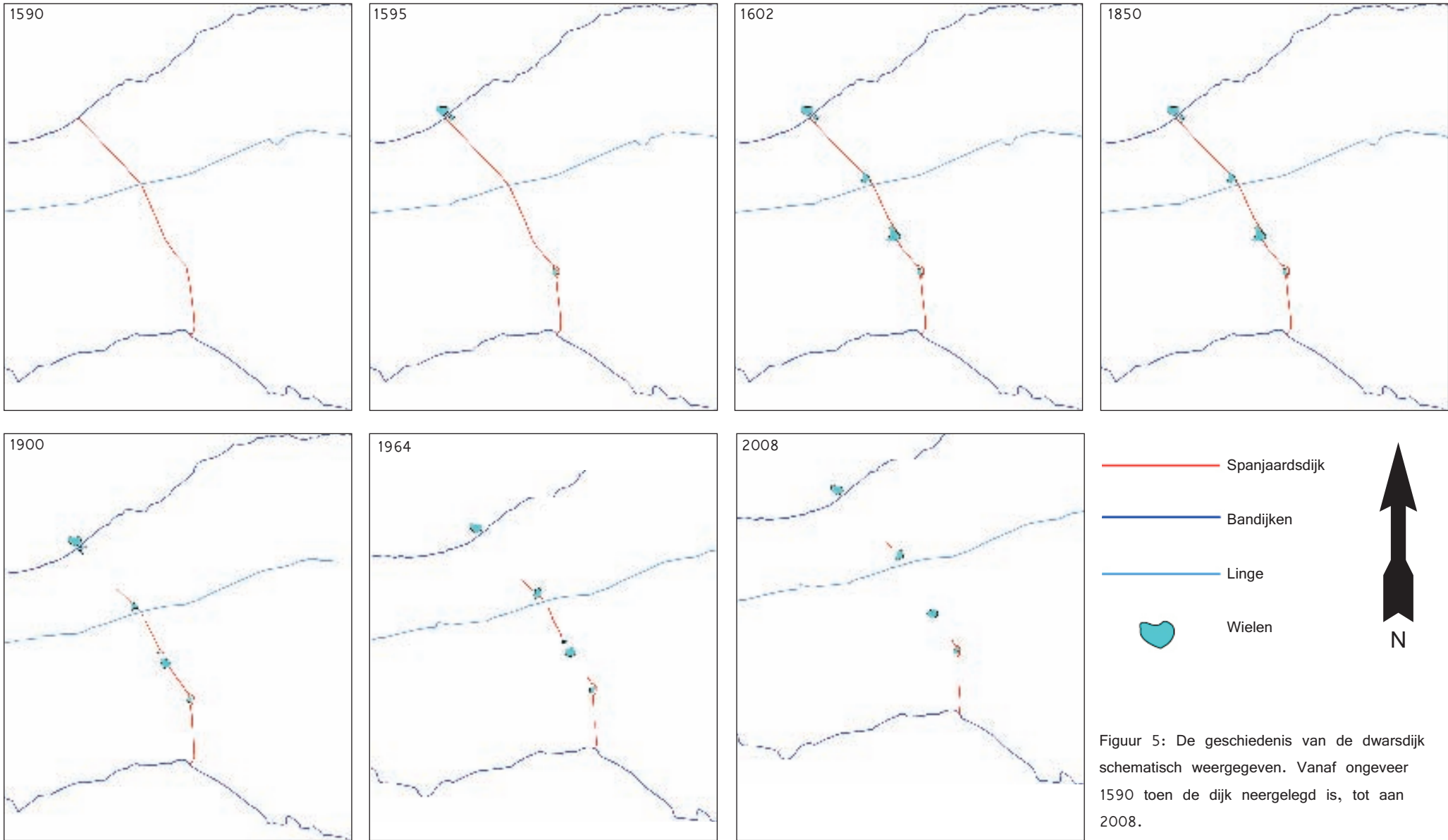
Op donderdag 27 februari 1595 was de dijk bij Bommel namelijk doorgebroken en de Over-Betuwe stond onder water. De Spanjaardsdijk hield het Waalwater tegen en hield de Neder-Betuwe droog. Als echter de Spanjaardsdijk het zou begeven zou het inundatiewater met veel kracht de Neder-Betuwe instromen en veel meer schade aanrichten dan wanneer er geen dijk zou zijn geweest. Diederik Vijgh liet hierom de Rijndijk doorsteken zodat het inundatiewater via de Nederrijn zou worden afgevoerd. De Nederrijn kon dit extra water niet verwerken, door het extra water brak de Rijndijk bij Kesteren en Ravenswaaij op 3 maart. De Rijn was in totaal 3 à 4 voeten (1 geldersche voet is 0.271947m) gestegen en de Grebbedijk bij Wageningen en Rhenen overstroomde; de hele Gelderse Vallei kwam onder water te staan tot aan Amersfoort. Uiteindelijk is de Spanjaardsdijk op 7 maart toch doorgebroken en is in elk geval het wiel bij Valkenier bij Dodewaard ontstaan. Dit gat in de dijk is gedicht door een ring om het wiel heen te leggen, dat is nog te zien aan de dijk die er met een boog omheen loopt. Daarnaast is dit stukje dijk nog een van de schaarse stukjes die niet zijn afgegraven.

Nu gingen de Staten van Utrecht zich ook bemoeien met het conflict, omdat hun ingezetenen nu benadeeld werden. Er werd een bijeenkomst belegd in het Raadhuis van Culemborg om de problemen rond de Spanjaardsdijk op te lossen. De bijeenkomst duurde van 10 tot 13 juni.

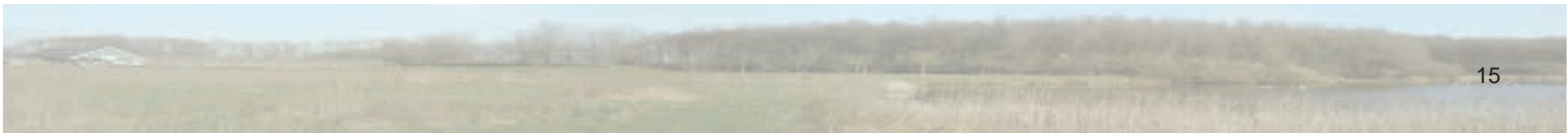
In 1601 overstroomde de rivier weer, de dijk bij Bommel was doorgebroken. De graaf van Culemborg en de drost van Buren stuurden een schrijven naar de landsadvocaat van Holland. Zij vertelden hierin: *“den Bommelschen dijck met yse doergebroke ende den dweersdijck genoegh verlaten soude zijn.”* Ze kregen de opdracht om de dwarsdijk te behouden, als het nodig was mochten ze er ook militairen voor inzetten, omdat *“den dweersdijck soewel tegen de vyant als het water geleeght ende gemaict is”*. (Uit: De dwarsdijk in de Betuwe en zijn betekenis voor de Grebbedijk en voor de Gelderse Vallei in het eind van de 16^e en het begin van de 17^e eeuw.)

Ondanks alle inspanningen brak de Spanjaardsdijk op twee plaatsen in 1602. Ook de Diefdijk die Holland moest beschermen brak door, een groot deel van het rivierengebied lag onder water.

Wageningen, de Over-Betuwe, Arnhem en Nijmegen, gesteund door de Staten van Gelderland, en Amersfoort, de dorpen bij Amersfoort en de Gelderse en Stichtse Venen, gesteund door de

Figuur 5: De geschiedenis van de dwarsdijk schematisch weergegeven. Vanaf ongeveer 1590 toen de dijk neergelegd is, tot aan 2008.

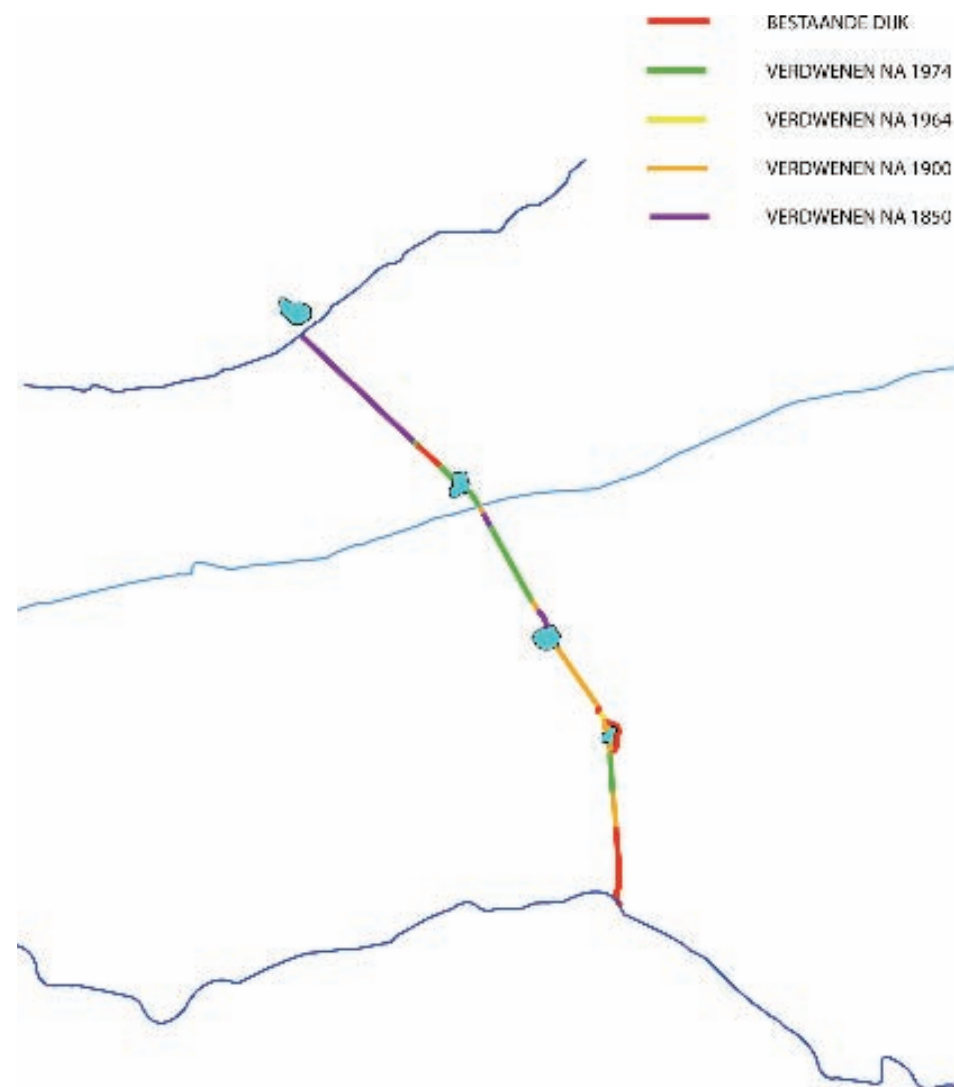
Staten van Utrecht wilden niet dat de Spanjaardsdijk werd gerepareerd en probeerden er een verbod voor te krijgen. De Neder-Betuwe wilde juist wel dat de dijk gerepareerd werd, het ambt Neder-Betuwe werd gesteund door de Staten van Holland en de Staten Generaal. Het ambt pleitte dat het de Spanjaardsdijk tegen hoge kosten had aangelegd om Nijmegen terug te krijgen en zich te verdedigen tegen de vijand. Daarnaast zei het ambt dat de Over-Betuwe helemaal geen last van de Spanjaardsdijk zou hebben, wanneer de Over-Betuwe haar eigen dijken maar goed zou onderhouden. De tegenstanders van de dijk kregen waarschijnlijk hun gelijk, want de wielen van 1602 zijn niet meer omdijkt. Hierdoor verloor de dijk zijn functie grotendeels, maar fungeerde wel als rem op het overstromingswater uit de Over-Betuwe.

In 1608 overstroomde de Betuwe nogmaals, nu hield de dijk het water niet meer tegen en de Neder-Betuwe overstroomde. Het rivierengebied stond tot aan de Diefdijk blank. Ook de Grebbedijk bij Wageningen was weer overstromd. Weer pleitte de mensen uit Neder-Betuwe om de dijk te mogen repareren. Volgens hen zou een functionerende dwarsdijk fungeren als pressiemiddel voor hen van de Over-Betuwe zodat zij hun dijken beter zouden onderhouden. Maria van Nassau, gravin van Buren stuurde brieven naar de verschillende instanties om te pleiten voor de reparatie van de dijk. *“dat de Dwarsdijck in de Nederbetuwe gerepareert off anders dat de dijcken in Nederbetuwe (in) ander gestalt gemaekt moegen werden”*, en *“Ick twijffel niet, v l. zullen genoch verstaen hebben de scade dese quartieren allen thaluen ouer-comen door inbreuk de Ouerbetuwische dijcken, welke inundatie ditmael hadde connen gekeert werden, van ontrent veertich dusent margen lants, behalven de sware costen vant houden des Dieffdijcx, indien vande Ouerbetuwe ende andere niet belet en hadden het repareren van de Dwarsdijck in Nederbetuwe zedert de leste inundatie”*.

Uit: Kronijk van het Historisch Genootschap 1854.

De gravin van Buren pleit hier voor reparatie van de dijk, wanneer de dijk weer gerepareerd zou worden zou veertigduizend morgen land droog blijven bij volgende overstromingen. Daarnaast zou de Spanjaardsdijk water tegen houden dat anders tegen de Diefdijk aan zou komen te staan, waardoor Holland bedreigd zou worden.

In de 18de eeuw waren er plannen om meer dwarsdijken in de Betuwe aan te leggen, of de bestaande te versterken. Op deze manier werden lager gelegen gebieden beschermd tegen het

Figuur 6: Het verdwijnen van de dwarsdijk

inundatiewater van de hoger gelegen gebieden. Op deze manier kon het land achter de Diefdijk beter beschermd worden. Voor de Spanjaardsdijk was het plan, in 1702, hem zodanig te versterken dat overstromingswater uit de Waal langs de dijk naar de Rijn gevoerd kon worden. Dit is echter niet mogelijk, omdat het peil in de Rijn hoger is dan in de Waal en de Betuwe een verhang heeft in zuidwestelijke richting. Het plan is niet uitgevoerd.

Op historische kaarten is de dijk goed te zien. Op de kaart uit 1850 staat de hele dijk nog inclusief wielen en omringingen. Op de Bonnebladen is de dijk nog grotendeels aangegeven, er zijn wel delen afgegraven die er in 1850 nog wel lagen. Het stuk dijk wat op deze kaart te zien is lag er waarschijnlijk nog toen de kaart werd opgenomen in 1887.

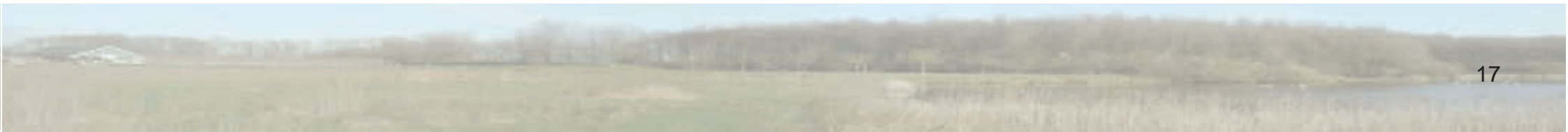
De kaart van 1930 laat hetzelfde beeld zien als de kaart van 1887.

Op de kaart van 1974 is te zien dat grote delen van de dijk zijn verdwenen. Er liggen nu nog een klein aantal relicten. Nadat deze kaart is vervaardigd zijn er meer stukken dijk afgegraven, want op de kaart van 1996 en 2000 zijn weer delen verdwenen.

Waarschijnlijk zijn de meeste stukken dijk verdwenen tijdens de ruilverkaveling in de 20ste eeuw. De eerste ruilverkaveling in de Betuwe was die van Ochten–Dodewaard van 1947 tot 1953. In de jaren '60 en '70 is in de rest van de Betuwe het land ook ruilverkaveld.

Op het moment zijn er nog maar enkele resten te vinden van de eens zo belangrijke dijk.

Deze resten zijn niet altijd herkenbaar in het landschap als resten van een dwarsdijk.

2.4 De religieuze kant van de Spanjaardsdijk

Naast de waterstaatkundige en militaire functie van de dijk, was het ook een grens. Dit is de grens tussen de Overbetuwe en de Nederbetuwe, een grens tussen twee waterschappen, maar ook een grens tussen religies. In de Nederbetuwe was men vanaf de tachtigjarige oorlog protestants. In de Overbetuwe was men nog overwegend katholiek.

De tachtigjarige oorlog ging ook om religie, Willem van Oranje was voor vrijheid van godsdienst, “Een politieke uitspraak van Willem van Oranje was: *Ik kan niet goedkeuren dat vorsten over het geweten van hun onderdanen willen heersen en hen de vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen.* Willem deed deze uitspraak op 31 december 1564 in de Raad van State om het conflict met Filips II te verwoorden.” (wikipedia)

Willem van Oranje begon zijn leven als Lutheraan, maar werd op zijn 11de gedwongen katholiek. Hij had het prinsdom Orange geërfd en Karel V accepteerde zijn aanspraak alleen als Willem katholiek werd, later werd hij weer protestants.

Philips II was een vrome katholiek en wilde dat de mensen in zijn rijk dat ook waren. Hij geloofde dat hij hen daarmee redde, niet katholieken kwamen volgens hem in de hel terecht.

In de Over-Betuwe was Karel van Lynden ambtman. Hij was Spaansgezind en katholiek. Hij werd in 1863 ambtman en hij werd in 1585 ontslagen wegens zijn Spaansgezindheid. Vanaf 1585 tot 1591 had de Over-Betuwe geen ambtman. De kerken in de Over-Betuwe werden in 1580 genaast door Jan van Nassau. De geestelijken werden verjaagd. Dit gebeurde niet zachtzinnig waardoor de mensen waarschijnlijk weerstand kregen tegen de protestante machthebber. Daarnaast had de katholieke bevolking een schuilkerk ingericht in kasteel Notenstein in Oosterhout, zodat zij de mis daar bij konden wonen. Later ging men naar de Kleefse enclaves Huisen en Hulhuizen, hier was het katholieke geloof niet verboden en kon men naar de mis. Ook werden corrupte ambtenaren betaald, om hun eucharistieviering door de vingers te zien. Doordat de katholieken twee eeuwen hun geloof in het geheim moesten uitoefenen is er uit deze tijd weinig bewaard gebleven.

Vanaf de Republiek tot aan de Franse tijd, 1795, werden katholieke mensen in Nederland ge-

Figuur 7: Godsdienstverhouding in Nederland in 1849

discrimineerd. Pas in 1795 met de komst van de Fransen mochten de katholieken hun geloof weer openlijk belijden.

In de Neder-Betuwe was Diederick Vijgh ambtman, hij was sterk oranjegezind en een groot voorstander van de hervorming. Hij haalde de geestelijken van de Neder-Betuwe over om zich te hervormen. Dit gebeurde waarschijnlijk niet altijd geheel vrijwillig. Aan het eind van de 16de eeuw was de Neder-Betuwe voor het grootste gedeelte hervormd.

Het verschil in religie tussen de Over-Betuwe en de Neder-Betuwe kan worden toegeschreven aan de ambtman of het ontbreken daarvan in de gebieden. In vroeger tijden nam men het geloof aan van de heer van het gebied. In de Over-Betuwe was dat in eerste instantie een katholiek, waarna er geen heer meer was, mensen bleven dus bij hun oude geloof. In de Neder-Betuwe had men een protestantse heer en namen mensen zijn geloof aan.

3 Huidige situatie

Er is niet veel meer over van de Spanjaardsdijk. Opvallend is, dat de dijk er 100 jaar geleden nog voor het grootste gedeelte lag. Terwijl hij toen al driehonderd jaar buiten gebruik was. Op de kaart van 1906 is dit goed te zien. In de 20ste eeuw heeft men veel van de dijk afgegraven en dat is grondig gedaan. Op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) is dit te zien, of beter gezegd niet te zien. Daar waar de dijk heeft gelegen is op veel plaatsen geen hoogteverschil waarneembaar met de omgeving. Alleen de delen die in het landschap zijn te herkennen zijn hier ook goed op waar te nemen.

De dijk wordt besproken vanaf de Nederrijn naar de Waal, in zuidoostelijke richting.

Het eerste dat opvalt bij de Rijnbanddijk is de Buitenwaai, deze is ontstaan na het doorsteken van de Rijnbanddijk in 1595. Als je met je rug naar de dijk gaat staan kan je in de verte nog een wiel zien liggen. Daarnaast is de loop van de dijk nog te zien in het landschap, het is een rechte lijn langs de kassen die er nu staan.

Bij het wiel, de Battewaai of Passewaai, ligt een stuk dijk. Dit wiel is ontstaan in 1602. Op het stukje dijk staan Kastanjabomen geplant om de dijk te benadrukken.

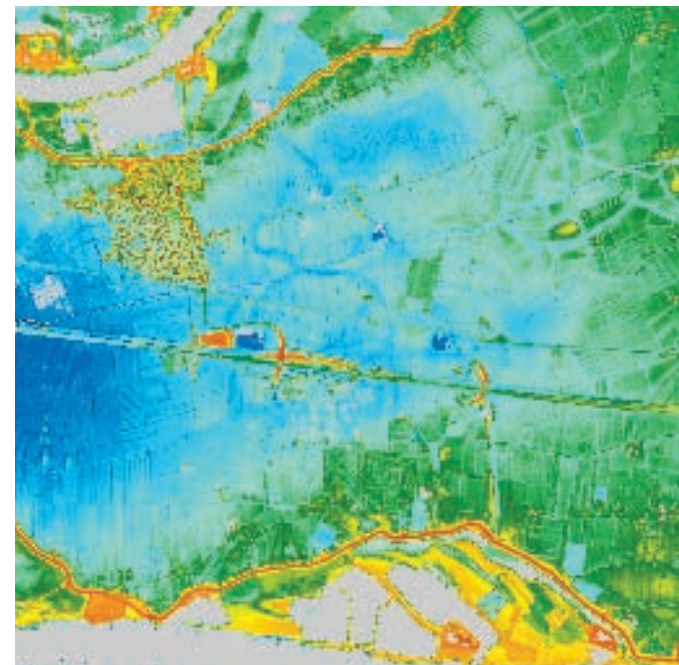
Verder in zuidoostelijke richting ligt het wiel bij Het Zand. Ook dit wiel is ontstaan in 1602.

Het wiel zelf is het enige dat hier nog duid op een dijk. Er ligt geen enkel dijkstukje meer bij dit wiel. Het huis Het Zand ligt op een deel van de dijk.

Het volgende restant ligt bij het Wiel bij Valkenier in Hien. Bij dit wiel liggen nog dijkresten.

Het wiel is in 1595 ontstaan en na de doorbraak weer gerepareerd. Ook het “nieuwe” dijkstuk ligt er nog. Aan de zuidoostkant ligt ook nog een deel van de originele dijk.

In Hien zelf ligt ook nog een dijkdeel, het straatje dat op de dijk ligt heet Nieuwe Dijk. Aan dit doodlopende straatje ligt een boomkwekerij en dichterbij de Waalbanddijk staan enkele huizen.

Figuur 8: Hoogtekaart

3.1 Buitenwaai bij Opheusden

Dit wiel is ontstaan door water dat vanuit binnendijs gebied kwam. Het wiel is ontstaan in 1595, de Overbetuwe was overstromd en om de Spanjaardsdijk te redden heeft Diederik Vijgh toen opdracht gegeven de Rijnbanddijk door te steken. In 1602 was de dijk bij Bemmel weer doorgebroken en is de dijk op dit punt overgelopen, mogelijk is het wiel toen nog vergroot. Dit wiel is heel bijzonder, omdat het in feite verkeerd om ontstaan is, niet van de rivierzijde, maar van de landzijde.

De reparatie van de dijk is niet om het wiel heen gebeurd, maar dwars door het wiel heen. Op oude kaarten is dit nog te zien. Er lagen vroeger twee plassen water, een aan de binnenkant van de dijk en een erbuiten.

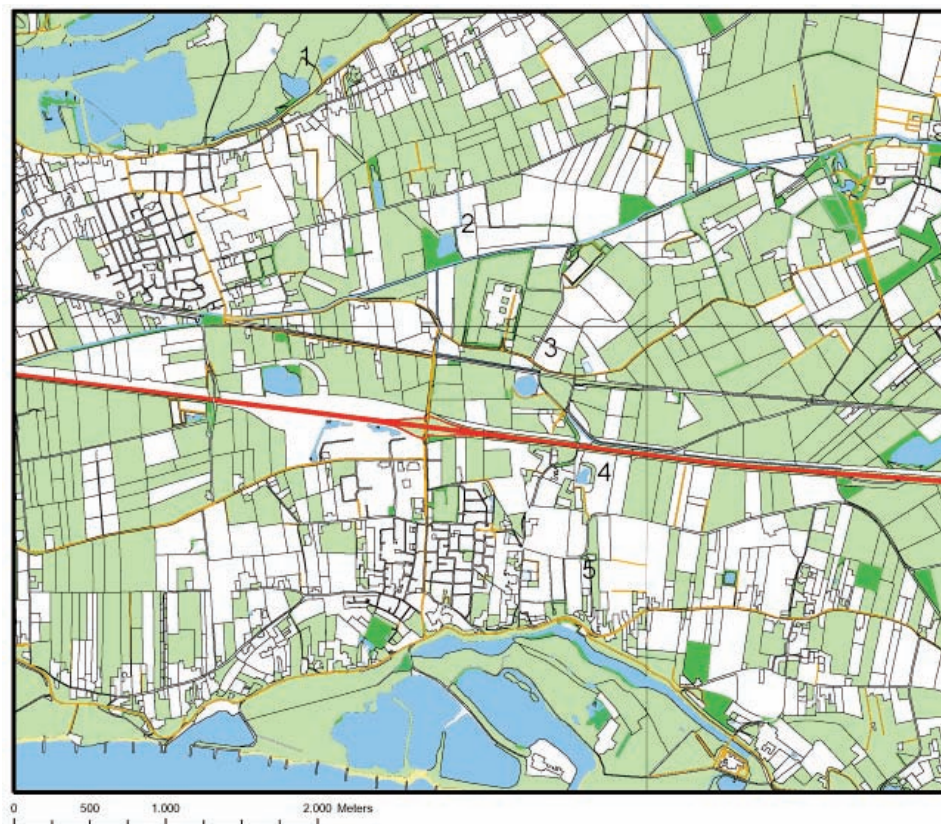

Figuur 9: Buitenwaai bij Opheusden

Het wiel aan de buitenzijde van de dijk is weinig veranderd in de loop der jaren, een klein deel is door natuurlijke processen verland. Het wiel aan de binnenzijde van de dijk is echter verdwenen, op de kaart van 1900 staat het wiel nog wel. Het is dus in de afgelopen eeuw dicht gemaakt.

Het wiel is aangemerkt als natuurgebied, maar wordt bedreigd door kleiwinning in de buurt ervan en door de eventuele aanleg van een nevengeul in het kader van Ruimte voor de Rivier. Als er veel kleiputten komen te liggen in de buurt van het wiel is het niet meer duidelijk herkenbaar als een wiel en als er een nevengeul over wordt aangelegd verdwijnt het in feite helemaal.

Ondanks dat het wiel andersom is ontstaan is het herkenbaar als wiel. Het ligt tegen de banddijk aan. De dijk maakt echter geen duidelijke bocht, omdat de dijk door het wiel heen gelegd is.

1. Buitenwaai bij Opheusden
2. Wiel Battewaaij met rest van dijk
3. Wiel bij het Zand
4. Wiel bij Valkenier
5. Nieuwe dijk in Hien

Figuur 10: Ligging wielen en Spanjaardsdijk

3.2 Stuk Spanjaardsdijk en de Battewaai bij Opheusden

Ten zuiden van de Tolsestraat in Opheusden ligt nog een stukje Spanjaardsdijk. Het ligt bij een wiel.

Het stuk dijk uit 1591 ligt heel zichtbaar langs de weg. Het is niet direct herkenbaar als dijk, maar het is wel een opvallend object. Er staat een bord bij met uitleg wat de dijk en het wiel zijn. Op de dijk staan walnootbomen geplant, hierdoor wordt de dijk benadrukt, de beplanting loopt aan de kant van het wiel door tot bijna aan het water. Aan de westkant van het wiel is bos aangeplant, dit is na 1974 gebeurd. Ook liep in 1974 de dijk verder door naar het water. Tevens lag er aan de zuidkant ook een dijkstuk. Dit is later afgegraven. De dijk ligt in een natuurgebiedje, dit is niet vrij toegankelijk. Wel mogen de mensen van de sportvisvereniging er in.

In het natuurgebiedje ligt ook een wiel van een dijkdoorbraak van de Spanjaardsdijk. Het wiel wordt Passewaai of Battewaai genoemd.

Dit wiel is ontstaan in 1602, de dijk bij Bommel was doorgebroken en de hele Over-Betuwe stond onder water. De Spanjaardsdijk was niet sterk genoeg om al dit water te keren en brak op verschillende plaatsen door, onder andere op deze plek. Het wiel heeft een soort van ruitvorm en dit is te zien vanaf de dijk. Aan de westkant van het wiel ligt een smalle strook bos. De wielen van de dwarsdijk zijn vrij uniek in de Betuwe, omdat ze zijn ontstaan door een doorbraak van een dwarsdijk.

Toen het dijkgedeelte aan de zuidkant van het wiel er ook nog lag, was de relatie tussen de dijk en het wiel veel meer herkenbaar. Het was ook duidelijk te zien dat de dijk nooit gerepareerd is.

In de weg aan de noordkant van het wiel is een lichte bult te zien, hier kruiste de weg vroeger de dijk. Als iemand niet weet dat die verhoging er is, zou hij haar niet zien.

Figuur 11: Sfeerimpressie Battewaai en stuk dijk bij Opheusden

3.3 Wiel bij het Zand bij Dodewaard

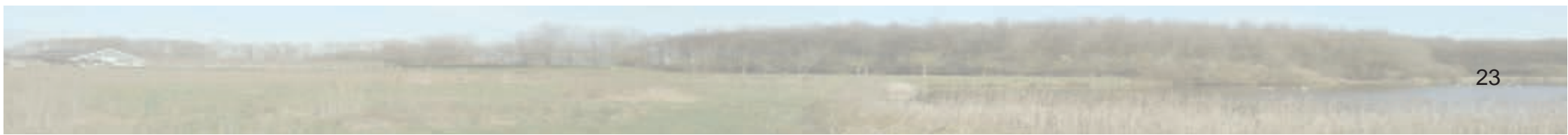
Dit wiel valt niet op in het landschap, het is zeker niet herkenbaar als wiel. Er liggen hier geen dijkdelen meer direct naast het wiel. Het wiel ligt in het landschap als een meer of plas.

Het wiel is ontstaan in 1602 evenals de Battewaai. Ook hier is de dijk nooit gerepareerd. Dit is nu niet meer te zien, omdat de dijk hier volledig is verdwenen. De dijk is hier aan de noordkant voor 1900 afgegraven voor de aanleg van de spoorlijn. De spoorlijn is door het wiel gelegd; hierdoor bestond het uit twee delen. Tussen 1964 en 1974 is het wieldeel aan de noordkant van het spoor gedempt. In de jaren '50 van de vorige eeuw is het stuk dijk aan de zuidkant van het wiel afgegraven; het liep vanaf het wiel naar het huis Het Zand. Een kleine 100 meter loopt nog een stukje dijk, alleen is dit niet herkenbaar als dijk, omdat het in het talud van een brug over de A15 heen ligt. Ook voor dit stuk dijk geldt; die het niet weet, die het niet ziet.

Het wiel heeft naast zijn cultuurhistorische waarde een potentieel hoge natuurwaarde. Het wiel wordt onder ander gevoed met kwel vanaf de Veluwe. Hierdoor ontstaat een voedselarm milieu, waar een ander natuurdoeltype kan worden gerealiseerd als in de wielen zonder Veluwe-kwel.

Figuur 12: Sfeerimpressie Wiel bij het Zand bij Dodewaard

3.4 Wiel bij Valkenier bij Hien

Dit wiel is wel herkenbaar als wiel, er lopen stukjes dijk naartoe en het is omringd na het ontstaan. Op de omringing staat een wit hek en lantaarnpalen, die de dijk benadrukken. Aan de zuidkant staan huizen op het dijkdeel. Het wiel zelf is niet goed te zien vanaf de openbare weg. Het wordt aan het oog onttrokken door huizen en begroeiing. Van alle wielen van de Spanjaardsdijk is dit misschien wel het meest bijzondere, omdat de bres in de dijk gerepareerd is.

Het wiel is in de loop der jaren kleiner geworden doordat delen gedempt zijn. Aan de omringing zaten vroeger nog oorspronkelijke dijkstukken vast; die zijn na 1900 afgegraven tot aan de omringing.

Doordat het wiel niet te zien is vanaf de openbare weg is de beleefbaarheid miniem. Dit is jammer, omdat het wiel met zijn omringdijk een heel erg mooi en origineel relict is van de dijk en de strijd tegen het water. Dit wiel biedt veel potentieel op gebied van toerisme en natuur.

Figuur 13: Sfeerimpressie Wiel bij Valkenier bij Dodewaard

3.5 Nieuwe dijk in Hien

De nieuwe dijk is een doodlopend straatje in Hien. Het straatje loopt over de Spanjaardsdijk. Aan het begin van de straat ligt een boomkwekerij. De bomen staan tot aan het asfalt, ook op het talud van de Spanjaardsdijk. Er is wel een verhoging te zien, de weg ligt hoger dan de rest van het landschap, maar als dijk is het niet herkenbaar. Aan het tweede deel van de straat liggen huizen, de huizen staan gedeeltelijk in de dijk. Dit deel is ook niet direct te herkennen als dijk, eerder een verhoogde weg, maar als je weet dat hier een dijk ligt, is het duidelijk herkenbaar.

Het eerste deel van de dijk wordt duidelijk bedreigd door de boomkwekerij. De bomen staan tot aan de weg op de kruin van de dijk. Door de diepe grondbewerking en de doorworteling van het dijklichaam zal dit stuk dijk snel eroderen en binnen afzienbare tijd volledig zijn verdwenen. Voor het behoud van de dijk zal de gemeente moeten ingrijpen.

Het tweede deel van de Nieuwe Dijk wordt niet direct bedreigd. De dijk is gebruikt als wal om huizen op te bouwen, de huizen liggen hierdoor hoger in het landschap en zijn daardoor beter beschermd tegen het water. De combinatie van de huizen en de dijk vormen een mooi beeld van de strijd tegen het water. De dijk mocht niet meer als waterkerend object gebruikt worden, dus hebben de mensen de hoogte van de dijk gebruikt om zich toch te beschermen tegen het water.

Figuur 14: Sfeerimpressie Nieuwe Dijk in Hien

4 De toekomst

Wat moet er in de toekomst gebeuren met de dijk en de wielen.

Als de gemeente niets doet met de overgebleven resten van de dijk kunnen deze verdwijnen, zoals de afgelopen 100 jaar ook met een groot deel gebeurd is. Het zou jammer zijn als deze relictten zouden verdwijnen, want de dijk en zijn wielen hebben hoge cultuurhistorische en landschappelijke waarden.

De dijk en de wielen zijn niet beschermd. De wielen hebben wel een bestemming water, maar de eigenaren zouden ze deels kunnen dempen, zodat alleen bij hele natte omstandigheden er nog water zou staan. Als de gemeente de dijk en wielen wil behouden moeten er maatregelen genomen worden. Daarnaast zijn de resten van de dijk een kans op het gebied van recreatie en natuur.

4.1 De dijk

De resten van de dijk worden op sommige plekken bedreigd. Een directe bedreiging is de boomkwekerij op de Nieuwe Dijk in Hien. De bomen worden tot en met het talud van de dijk gekweekt tot aan de weg. Door de diepe bodembewerking die nodig is voor de boomkweek zal hier de dijk zeer snel eroderen. Daarnaast hebben de wortels van de bomen ook invloed; ze versnellen het erosieproces. Op het moment is het nog weinig opvallend dat de weg op een dijk ligt, het hoogteverschil met omliggend veld is minimaal. Wanneer hier niet wordt ingegrepen zal binnen afzienbare tijd dit verschil nog verder afnemen en verdwijnt de dijk. Het zou jammer zijn als dit originele dijkdeel zou verdwijnen.

Verderop in de straat is de dijk iets duidelijker, waar huizen langs en op de dijk gebouwd zijn. Hier hebben mensen juist gebruik gemaakt van de in onbruik geraakte dijk. Door de huizen deels op de dijk te bouwen staan ze hoger dan het omliggende land en zijn ze op deze manier beschermt tegen hoog water.

De dijkdelen kunnen worden aangewezen als gemeentelijk monument. Dit kan gebeuren op landschappelijke, archeologische of cultuurhistorische gronden.

Wanneer de resten een monumentenstatus hebben, mogen ze niet meer worden afgegraven of volgestort.

Naast het beschermen van dat wat er nog is, zijn de resten een kans om mensen, bewo-

Figuur 15: Oorspronkelijke loop van de dijk vanaf de Rijnbandijk in zuidelijke richting.

Figuur 16: Mogelijk toekomstbeeld met fietspad en bomenrij

ners en toeristen, te informeren over de rijke geschiedenis van de gemeente.

Dit kan door middel van informatieborden. Door de juiste borden op de goede plek te zetten zal het mensen uitlokken meer te lezen over het gebied. De borden komen dan dichtbij de resten van de Spanjaardsdijk, langs de openbare weg, te staan. Hierdoor kan een ieder die belangstelling heeft de informatie lezen. Er zijn verschillende vormen van informatieborden. Belangrijk is dat zij een uniform karakter krijgen, eventueel in de hele gemeente. Wanneer mensen dan deze borden zien weten zij dat hier in het verleden belangrijke gebeurtenissen hebben plaatsgevonden of gebouwen hebben gestaan.

De dijk kan ook opgenomen worden in een fietsroute, mensen rijden dan langs de resten van de dijk en de informatieborden.

Ook kunnen er inrichtingsmaatregelen genomen worden. Eigenaren kunnen worden gemotiveerd om lijnvormige elementen aan te planten langs de vroegere loop van de dijk, hiermee wordt benadrukt waar de dijk vroeger lag. Hiervoor kunnen PSAN subsidies aangevraagd worden. Het gebied waar de dijk in ligt is zoekgebied landschap, de SAN pakketten die kunnen worden aangevraagd zijn: 54, 55, 56, 58, 60, 63, 64, 65 en 66. Nummers 65 en 66 zijn lijnvormige elementen. Het mooiste zouden bomenrijen zijn, dit is pakket nummer 66. De landeigenaren moeten deze subsidie zelf aanvragen, ze kunnen zich ook verenigen en het dan als collectief aanvragen. Wanneer eigenaren samen de subsidie willen aanvragen moeten de percelen wel aan elkaar grenzen. Wanneer dit niet het geval is zullen zij beiden een aparte aanvraag moeten indienen.

Als er bomenrijen worden aangeplant dan is het mooier wanneer dit gebeurt met bomen die in het gebied passen. Voor het grootste gedeelte lag de dijk in het komgebied, van oorsprong was het hier erg nat, nu is het gebied ontwaterd en is het veel droger geworden.

Boomsoorten die in het gebied passen:

- Populier
 - Zwarte populier, *Populus nigra*
 - Witte abeel, *Populus alba*
 - Ratelpopulier, *Populus tremula*
- Wilg
 - Schietwilg, *Salix alba*
 - Kraakwilg, *Salix fragilis*

Figuur 17: Huidige situatie stuk Spanjaardsdijk bij de Battewaai

Figuur 18: Mogelijke situatie stuk Spanjaardsdijk bij de Battewaai met fietspad

- Als knotbomen of als boom
- Es, *Fraxinus excelsior*
- Iep, *Ulmus*, iepziekte resistente soorten

Het is hierbij belangrijk dat er bomen worden uitgekozen die in het streefbeeld passen. De dijk zelf was niet heel erg hoog, dus is een wat lagere boomsoort of knotboom een betere keus. Een zekere uniformiteit is wenselijk, het zou het mooiste zijn als de verschillende eigenaren hetzelfde type boom kiezen en deze op dezelfde manier aanplanten.

De gemeente zou daarnaast, in overleg met de eigenaren, een fietspad over de loop van de dijk kunnen leggen, waar dit mogelijk is. Op de plaats waar vroeger een stuw in de Linge gelegen heeft zou dan een bruggetje kunnen worden aangelegd. Voor deze maatregelen kan subsidie worden aangevraagd in het kader van LEADER. De LEADER-subsidie wil verschillende aspecten van het landschap combineren. In dit geval zijn dat cultuurhistorie en recreatie, ook bevat het programma het onderdeel recreatie dicht bij huis. Het fietspad kan goed gebruikt worden door de inwoners van de gemeente.

Als dit pad over de dijk gerealiseerd is en hij gecombineerd wordt met de linedijk, ontstaat er een bijzondere route. Mensen kunnen een rondje maken over de dijken van de gemeente, de route is ongeveer 20 km lang.

Figuur 19: Oorspronkelijke locatie van de stuw in de Linge

Figuur 20: Mogelijke locatie voor een fietsbrug

4.2 De wielen

Naast deze inrichtingsmaatregelen aan de dijk kunnen rondom de wielen natuurtechnische maatregelen genomen worden. De wielen hebben een hoge waarde, of potentiële hoge waarde op veel gebieden, namelijk:

- Natuurwaarde, wielen hebben een potentiële hoge natuurwaarde. De waarde die een wiel heeft ligt aan de huidige inrichting, gebruik, onderhoud en staat.
- Landschappelijke waarde, door hun vorm en ligging is de landschappelijke waarde van de wielen hoog
- Cultuurhistorische waarde, wielen symboliseren de strijd met het water, hun cultuurhistorische waarde is hoog
- Aardkundige waarde, wielen zijn ontstaan door natuurkrachten, daarom zijn het aardkundige objecten. Er bestaan ook wielen van doorbraken in oeverwallen. De wielen hebben een hoge aardkundige waarde.

Het is belangrijk dat de wielen blijven bestaan en niet verder verdwijnen.

Om dit te kunnen bereiken en te behouden en eventueel te ontwikkelen wat er aanwezig is, kunnen er maatregelen genomen worden. Een ingang voor behoud van de wielen is natuurontwikkeling.

De provincie Gelderland heeft de drie wielen in de Spanjaardsdijk een aanbeveling SED gegeven. SED staat voor Specifieke Ecologische Doelstelling.

De definitie van SED wateren van de provincie Gelderland:

SED-water: water met een specifiek ecologische doelstelling. Deze wateren kennen enige menselijke beïnvloeding, maar zijn wateren die een zekere ecologische waarde hebben, of dit door een relatief geringe inspanning kunnen krijgen. De meest natuurlijke situatie ligt voor deze wateren echter niet in het verschiep. De opgave voor deze wateren is vooral het herstel van de natuurwaarden, maar ook de bescherming daarvan.

In deze doelstelling staan bepaalde eigenschappen waar het wiel aan zou moeten voldoen. Dit zijn eigenschappen op het gebied van

- morfologie,
- watervoering,
- watersamenstelling,
- ecologie,

Figuur 21: de Battewaai

- dominante processen,
- kwetsbaarheid,
- maatregelen en beheer

Deze doelstelling heeft vooral betrekking op het water zelf en niet op het omliggende land. Hier liggen ook kansen voor het ontwikkelen van natuur. Juist in overgangsgebieden water-oever-land zijn bijzondere natuurtypen te ontwikkelen.

De natuurwaarde van de wielen kan verhoogd worden door verschillende maatregelen. Belangrijk is dat het wiel open water blijft, hiervoor moet het worden opgeschoond als het voor 1/3 begroeid is met water- en moerasvegetatie. Voor het behoud van het wiel is het daarnaast ook belangrijk dat het wordt uitgebaggerd. Hiervoor is het belangrijk dat er een nulmeting wordt gedaan zodat het niet dieper wordt dan het van oorsprong was. Vooraf moet een baggermeting gedaan worden.

Bij het wiel bij het Zand is bijzondere natuur te ontwikkelen. Doordat dit wiel mede gevoed wordt door Veluwekwel, ontstaat hier een voedselarmere milieu dan in wielen waar dit niet gebeurt. Als hier natuur wordt ontwikkeld zal het verschillen met die van de andere wielen. Het verschil zal niet heel groot zijn, maar de planten van voedselarme bodems zullen meer aanwezig zijn.

Bij het wiel de Battewaai ligt al een klein natuurgebiedje, dat is echter niet opengesteld. Wanneer dit wel opengesteld wordt, of een gedeelte van het jaar, zou dat de beleving van de recreanten verhogen.

Bij het wiel van Valkenier, dat eigenlijk in een tuin ligt is het wat moeilijker. Het wiel ligt bij de huizen in de tuin van de bewoners. Hier zou het openstellen van het wiel en de omringing de bewoners heel veel privacy kosten. Als er een pad zou worden aangelegd zou dit bijvoorbeeld op een wat grotere afstand komen te liggen zodat de recreant het wiel en de dijk kunnen zien, maar de bewoners geen last van hen hebben.

Rondom de wielen zijn verschillende natuurdoeltypen (ndt) te realiseren. De wielen in de Spanjaardsdijk zelf hebben alle drie hetzelfde natuurdoeltype. Bodemsoort en grondwaterstand zijn bij de wielen gelijk. Bij het Buitenwiel zijn andere natuurdoeltypen mogelijk, vooral omdat

Figuur 22: Dotterbloemgrasland

Figuur 23: Glanshaverhooiland

dit wiel in de uiterwaarden ligt.

Natuurdoeltypen Battewaai, het Zand en Valkenier

De wielen zelf, het water en de oever, hebben natuurdoeltype gebufferd wiel, dit is ndt 3.14 uit het handboek natuurdoeltypen.

Rondom de wielen kunnen de ndt's droog bos van voedselrijke gronden en stroomdalgrasland ontwikkeld worden. Als er bos wordt ontwikkeld is subtype park-stinzenbos, nr 3.60, geschikt. Dit bos wordt geassocieerd met een landgoed. Het zijn bossen die beïnvloedt zijn door verwilde planten uit aangrenzende tuinen. Het is een open en licht bostype.

Het Buitenwiel heeft ook ndt 3.14, maar moet anders worden beheerd, omdat dit wiel onder invloed van het water van de Neder-Rijn staat. Hierdoor groeien er ook andere plantensoorten dan bij de andere wielen. Eventueel kan er een kleine kade om het wiel worden gelegd, waardoor de invloed van de rivier afneemt.

Rondom het wiel kan dotterbloemgrasland (3.31) of nat, matig voedselrijk grasland worden ontwikkeld. Als bostype kan hier het ooibos en het wilgenstruweel ontwikkeld worden, respectievelijk ndt 3.55 en 3.61. Hierbij moet wel rekening gehouden worden met de randvoorwaarden waar de uiterwaarden aan moeten voldoen. In het kader van ruimte voor de rivier, mag niet meer dan 10% van het oppervlakte van de uiterwaarden begroeid zijn met bos en struweel. Bij ontwikkeling van deze ndt's moet in het beheer zijn opgenomen dat er regelmatig bomen en struiken worden afgezet.

Figuur 24: Zilverschoongrasland

Figuur 25: Ooibos

5 Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de hoofdvragen van het rapport.

Hoofdvragen voor de gemeente zijn:

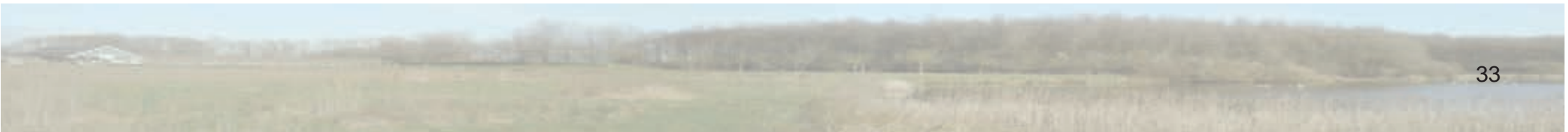
- Wat zijn de achtergronden van de Spanjaardsdijk
- Hoeveel ligt er nog van de Spanjaardsdijk
- Wat kan de gemeente ermee in de toekomst

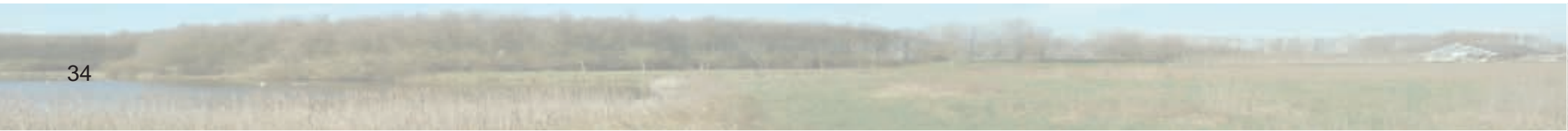
De Spanjaardsdijk heeft een rijke historie, de dijk is weliswaar kort in gebruik geweest, maar heeft 250 jaar lang zijn stempel op het landschap gedrukt. Er is heden ten dage weinig overgebleven van de dijk en de stukken die er nog liggen zullen beschermd moeten worden wil de gemeente de resten behouden. Door verschillende functies te combineren valt er veel te winnen bij ontwikkeling en behoud van de Spanjaardsdijk en de wielen.

Door natuurontwikkeling krijgen de percelen waar de dijk op ligt een functie, door recreatieve routes aan te leggen krijgt de dijk extra nut.

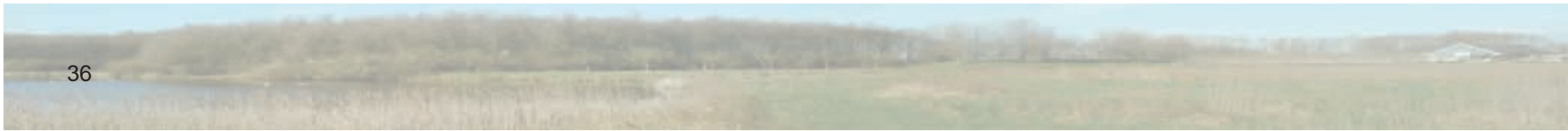
Voor het behoud van de dijk en de wielen is het aan te raden deze wettelijk te beschermen met een monumentale status.

Door de functies cultuurhistorie, natuur en recreatie te combineren waar dit kan ontstaat een veel breder draagvlak voor behoud en ontwikkeling van de relictten van de Spanjaardsdijk.

<u>Nummer</u>	<u>Omschrijving</u>	<u>Pagina</u>
1	Ligging gemeente Neder-Betuwe en Spanjaardsdijk	
2	Bewoningsgeschiedenis van de Betuwe	
3	Tabel en afbeeldingen van heersers van de Nederlanden vanaf Filips de Goede tot aan de Republiek der Verenigde Provinciën	
4	Belangrijke gebeurtenissen voor en tijdens de tachtigjarige oorlog	
5	De geschiedenis van de dwarsdijk schematisch weergegeven. Vanaf ongeveer 1590 toen de dijk neergelegd is, tot aan 2008	
6	Het verdwijnen van de dwarsdijk	
7	Godsdienstverhouding in Nederland in 1849	
8	Hoogtekaart	
9	Buitenwaai bij Opheusden	
10	Ligging wielen en Spanjaardsdijk	
11	Battewaai en stuk dijk bij Opheusden	
12	Wiel bij het Zand bij Dodewaard	
13	Wiel bij Valkenier bij Dodewaard	
14	Nieuwe Dijk in Hien	
15	Oorspronkelijke loop van de dijk vanaf de Rijnbanddijk in zuidelijke richting	
16	Mogelijk toekomstbeeld met fietspad en bomenrij	
17	Huidige situatie stuk Spanjaardsdijk bij de Battewaai	
18	Mogelijke situatie stuk Spanjaardsdijk bij de Battewaai	
19	Oorspronkelijke locatie van de stuw in de Linge	
20	Mogelijke locatie van een fietsbrug over de Linge	
21	de Battewaai	
22	Dotterbloemgrasland	
23	Glanshaverhooiland	
24	Zilverschoongrasland	
25	Ooibos	

Bronnen

Websites

- De Tachtigjarige Oorlog, Opstand en strijd in de Nederlanden (ca. 1550–ca. 1650) <http://dutchrevolt.leidenuniv.nl/Nederlands/default.htm>
- Landwerk Special Nieuwe Rivieren http://www.agro.nl/innovatienetwerk_oud/doc/landwerk_3-2005_special_nieuwe_rivieren.pdf
- Lentse historische kring
- Lent lang vervlogen verleden <http://www.noviomagus.nl/Lent/009.htm> en <http://www.noviomagus.nl/Lent/013a.htm>
- Landschapsbeheer Nederland <http://www.landschapsbeheer.nl/>
- Cultuurhistorisch landschapsbeheer <http://www.chbeheer.nl/>
- Het Groenloket <http://www.groenloket.nl/>

Boeken

De Dwarsdijk in de Betuwe en zijn betekenis voor de Grebbedijk en voor de Gelderse Vallei in het eind van de 16^e en het begin van de 17^e eeuw, historische geografie in meervoud
Taeke Stol, Matrijs Utrecht, 1984

Monumentaal Blauw, een inventarisatie van wielen en wielresten in de Betuwe

Ferdinand van Hemmen, 2001 in opdracht van Polderdistrict Betuwe

Zeshonderdvijftig jaar Neder-Betuwe

R.C. Hol, Amsterdam 1977, in opdracht van het Polderdistrict NederBetuwe

Groenstructuurplan Kesteren, Echteld en Dodewaard 2001–2011

Wageningen juni 2001, Groenestein en Borst, Bureau voor advies en automatisering bij groenbeheer

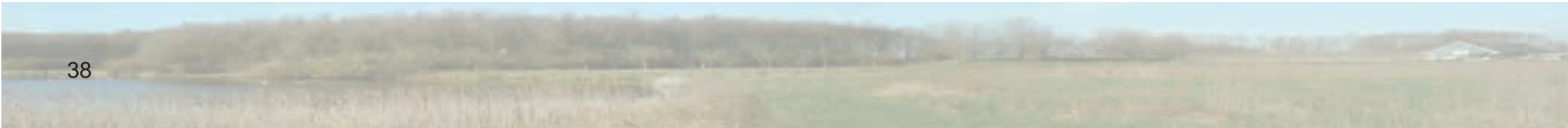
Het Gelders Rivierengebied, Ontstaan Geschiedenis Cultuur

Aart Bijl, Arend Datema Instituut, 2007

Kronijk van Het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, 1854

Gelderse Volks-almanak 1843

Handboek natuurdoeltypen, D. Bal, Expertisecentrum LNV, Wageningen 2001

Bijlagen

- Bijlage 1 Topografische kaart
- Bijlage 2 Geomorfologische kaart
- Bijlage 3 Hoogtekaart
- Bijlage 4 Bodemkaart
- Bijlage 5 Kaart rond 1825
- Bijlage 6 Kaart 1850
- Bijlage 7 Kaart 1900
- Bijlage 8 Kaart 1964
- Bijlage 9 Rivierloop
- Bijlage 10 SED
- Bijlage 11 LEADER

Bijlage 1

Topografische kaart

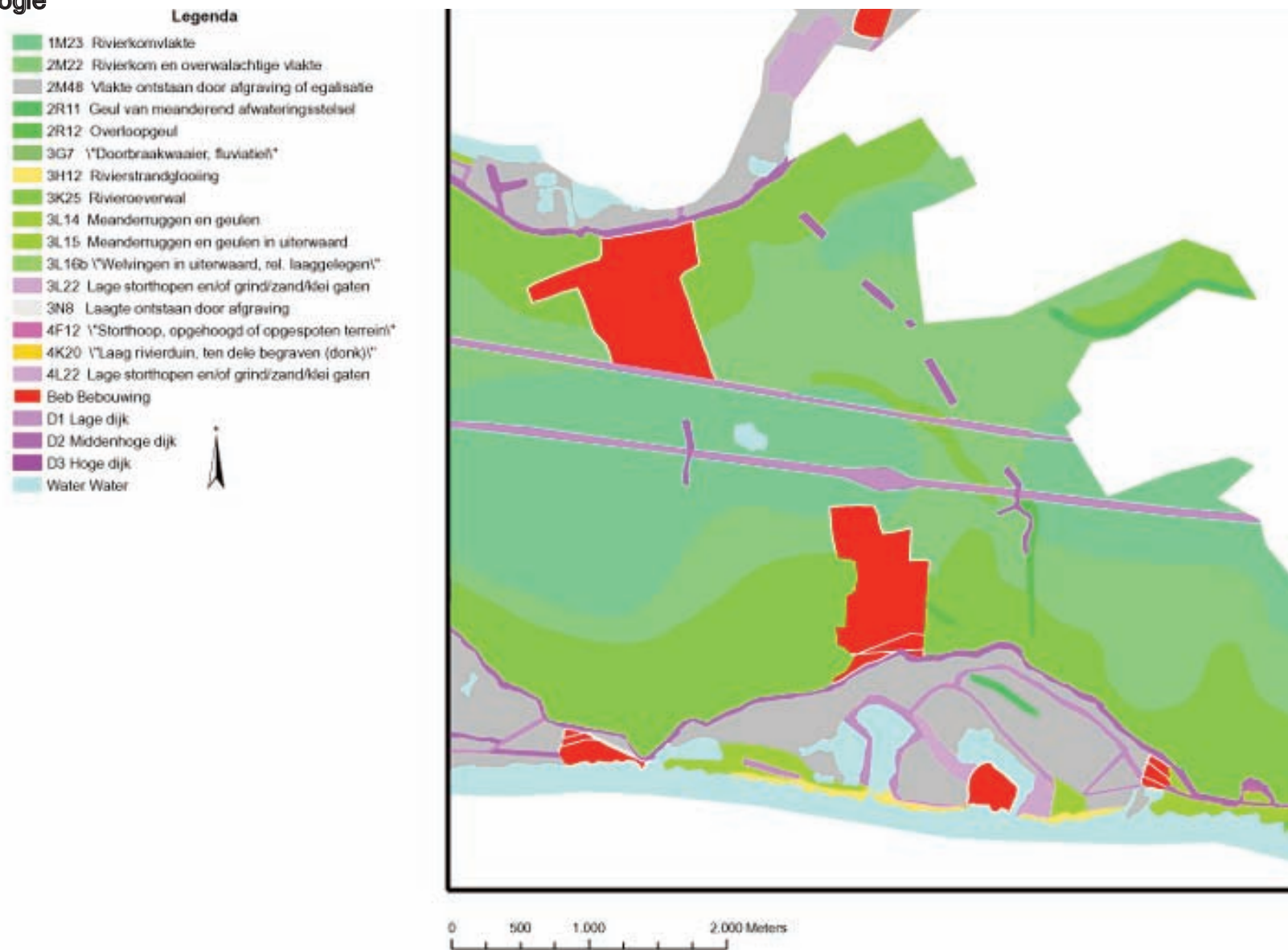
- huizenblok, bebouwd gebied
- kas / warenhuis
- Gebouw
- Autoweg
- Hoofdverbinding > 8
- Hoofdverbinding > 7
- Hoofdverbinding > 4
- Hoofdverbinding > 2
- Autoweg 8 oranje
- Autoweg 6 oranje
- Verbindingsroute 8(CT)
- Verbindingsroute >7(CT)
- Verbindingsroute >4(CT)
- Verbindingsroute >2(CT)
- Overige weg > 2m
- Ged. verharde weg(CT)
- Onverharde weg 4
- Onverharde weg(CT)
- Passage
- Voetgangersgebied
- Straat
- Fietspad > 2m
- met fietspad
- Parkeerterrein
- loofbos
- naaldbos
- gemengd loof/naaldbos
- Griend
- populierenopstand
- bouwland (incl. braakliggend)
- weiland, grasland
- boomgaard
- boomkwekerij
- heide
- zand
- overig bodemgebruik
- begraafplaats
- Mask-vlak
- water (groot) / zee
- oeverlijn / water (klein)
- laagwaterlijn / droogvall. grond
- Steenglooiing/krib
- Draslanden
- Aanlegsteiger 1
- Dok
- Enclave

0 500 1.000 2.000 Meters

Bijlage 2

Geomorfologie

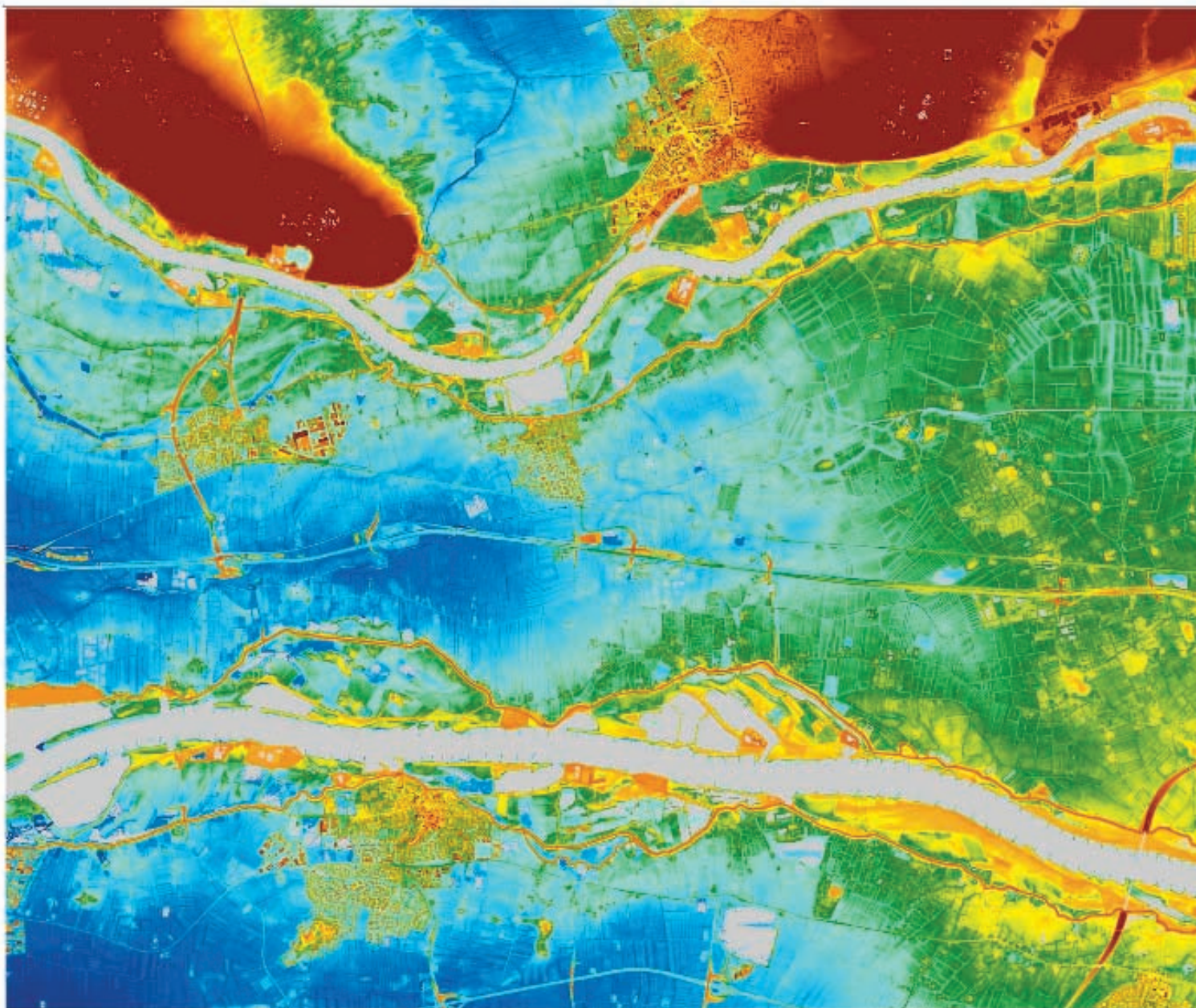
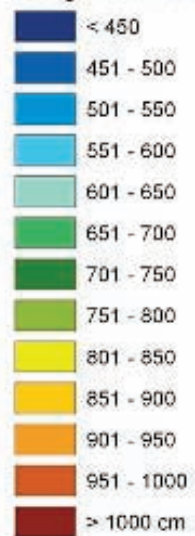
Bijlage 3

Hoogtekaart

Legenda

Opheusden

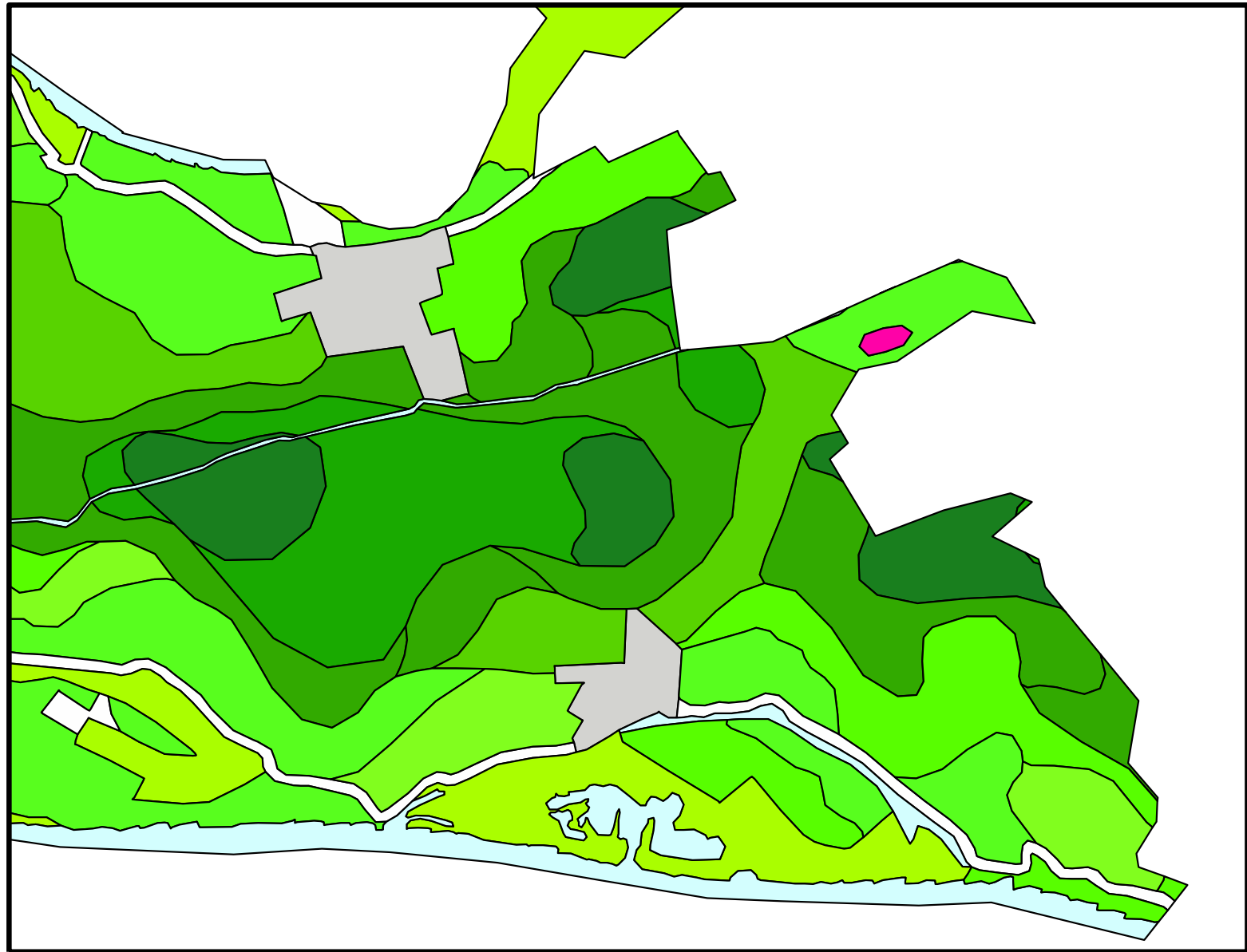
hoogte cm +NAP

Bijlage 4

Bodemkaart

- Legenda**
- Rd10A
 - Rd90A
 - Rd90C
 - Rn44C
 - Rn47C
 - Rn52A
 - Rn67C
 - Rn94C
 - Rn95A
 - Rn95C
 - AfGrav -
 - Terp -
 - Moeras -
 - Water -
 - Bebouw -
 - Dijk -

0 500 1.000 2.000 Meters

Bijlage 5

Kaart rond 1825

Bijlage 6
kaart 1850

Bijlage 8
Kaart 1900

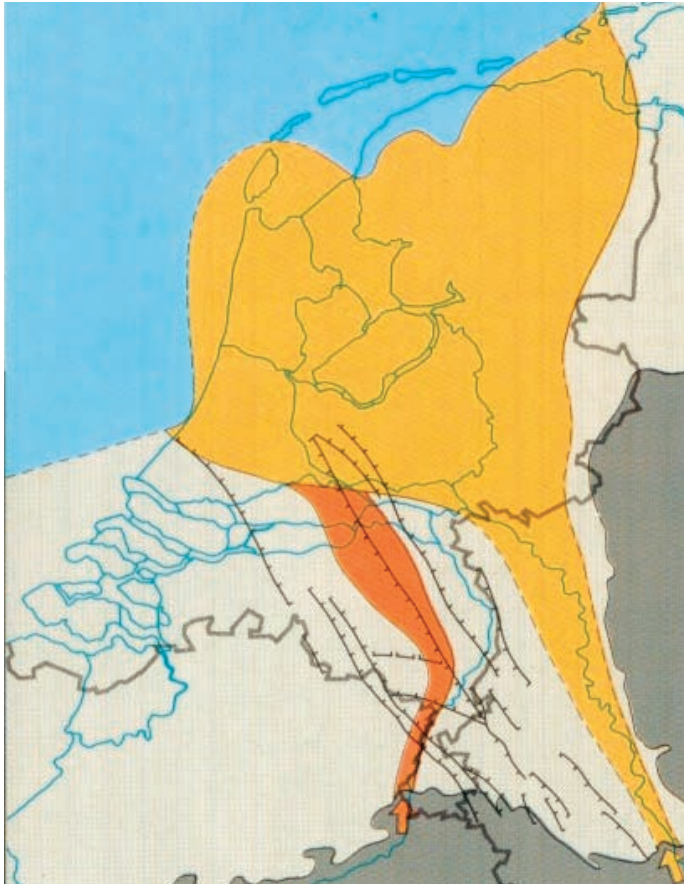

Bijlage 8
kaart 1964

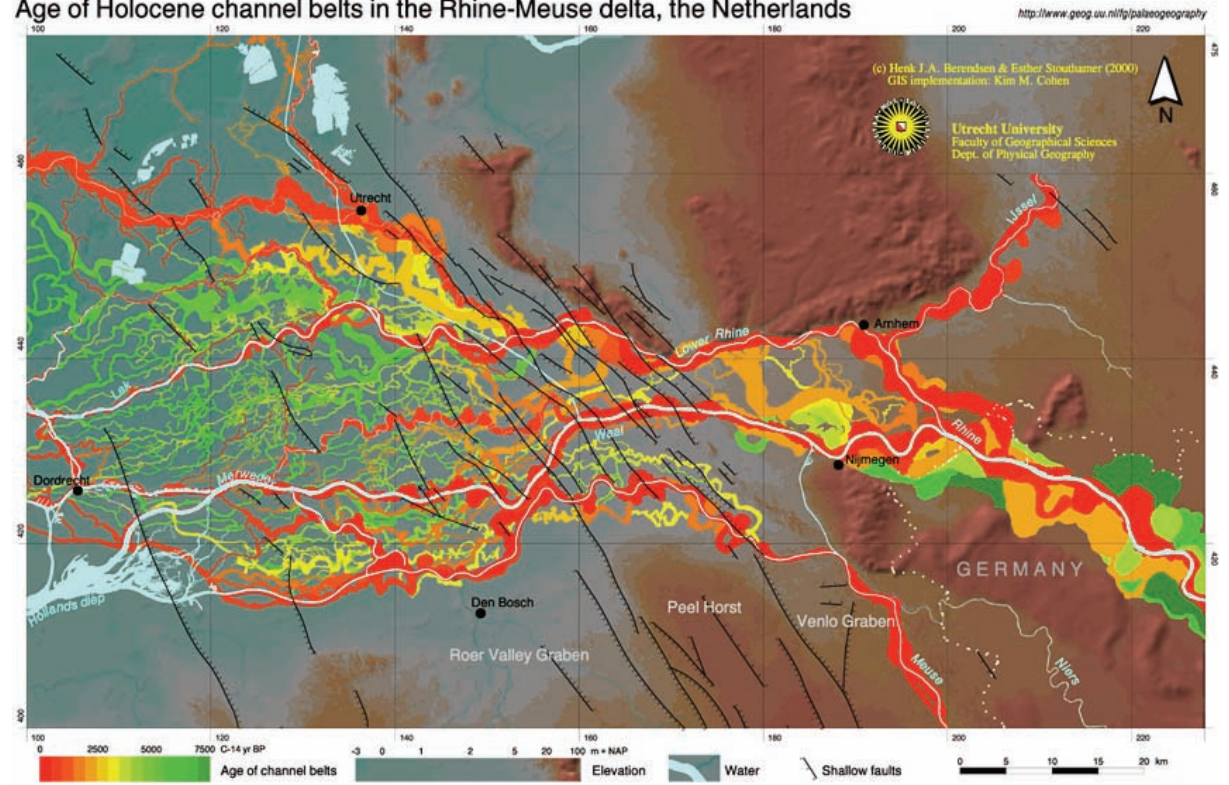

Bijlage 9

Rivierloop voor en na stuwwal

Age of Holocene channel belts in the Rhine-Meuse delta, the Netherlands

Bijlage 10 SED

Wiel of kolk

Wielen of kolken zijn wateren ontstaan bij een doorbraak van oeverwal of dijk. Vooral dijken op een zandige ondergrond ter plaatse van oeverwallen en stroomruggen zijn gevoelig voor 'piping' (ondermijning door kwel bij hoge rivierwaterstand). Veel wielen snijden daarom zandbanen aan.

Wielen zijn de diepste, niet gegraven wateren in Nederland. In een wiel kan zomers een spronglaag ontstaan.

SED: wielen Tuil, Duivelswaai en tal van anderen in rivierenland

Morfologie

Morfologie omgeving	Rivierbed of bedijkt rivierbed
Vorm (diepte in m)	Diepe tot ondiepe kolk (3-25m)
Oppervlak water (ha)	<25
Bodem/substraat	Zandbaan, klei; organisch

Watervoering

Gem. stroming (m/s)	n.v.t.
Peilfluctuatie (m), hydrodynamiek	groot (>0,3)
Watervoerendheid	permanent
Dominante voeding	rivierkwel

Watersamenstelling

Doorzicht en kleur	helder
Zuurgraad (pH)	6,5-8
Buffering (alkaliniteit in meq/l)	kalkhoudend (>0,5)
Totaal fosfaat (mg P/l)	<0,15
Ammonium (mg N/l)	<0,4
Trofiëgraad	eutroof tot meso/oligotroof
Zuurtsofhuishouding	stabiel (>50% verzadiging); in herfst kans op uitputting

Ecologie

Kenssoorten vegetatie	Vederkruiden, nymphaeiden
-----------------------	---------------------------

Vissen	baars, blankvoorn
Macrofauna (dominante diergroep)	vedermuggen
Platwormen	
Schelpdieren	Hippeutis complanatus
Libellen	Erythromma najas
Wantsen	
Kokerjuffers	Cyrnus crenaticornus, Phryganea grandis
Muggen	Glyptotendipes sp., Endochironomus sp.
Kevers	
Voortplanting amfibien	groot

Proces (dom.)	windexpositie en peilfluctuatie
---------------	---------------------------------

Kwetsbaarheid voor	schaal 1 tot 4, waarbij 1 weinig gevoelig en 4 zeer gevoelig
Verdroging	2
Aantasting morfologie, vertrapping	3
Regenoverstorten en -lozingen	2
Organische belasting of eutrofiering	3
Wegwater, rivierwater	1
Verzuring	1
Kap begeleidende houtopstand	2
Recreatie, betreding, zwemmen	2

Maatregelen en beheer

Visstandbeheer	gereguleerd; geen uitzet van vis
Oeververdediging	geen of lokaal (natuurvriendelijk)

Bijlage 11 LEADER

Belangrijke delen uit Ontwikkelingsplan LEADER westelijk rivierengebied met betrekking tot de Spanjaardsdijk

Het ontwikkelingsplan Leader westelijk rivierengebied vormt het uitvoeringskader van het Leader-programma en fungeert voor de Plaatselijke groep als toetsingskader voor ingediende projecten.

Het provinciale cultuurhistorisch beleid is vastgelegd in de nota Belvoir. Speerpunten van dit beleid zijn: het inzichtelijk maken en duurzaam behouden van de cultuurhistorische waarden, het integreren van de cultuurhistorie in de planvorming, versterking van de cultuurhistorische bijdrage aan de economie en het vergroten van het cultuurhistorisch besef.

Thema's

Het ontwikkelingsplan richt zich op het landelijk gebied. Het accent ligt hierbij op de volgende thema's:

- landschap
- cultuurhistorie
- water
- leefbaarheid met name die van de kleine kernen

Projectideeën cultuurhistorie

- Verbetering recreatieve toegankelijkheid van het landschap
- De historische herkenbaarheid van het landschap is vergroot
- De historische betekenis van het rivierenlandschap is herkenbaar

Projectideeën kleine kernen

- recreatie dicht bij huis

Leader-projecten moeten in ieder geval voldoen aan een van de volgende criteria:

- de projecten moeten bijdragen aan het verschijnen van nieuwe producten en diensten waarin een specifiek lokaal element besloten ligt, of
- de projecten moeten bijdragen aan nieuwe methoden waarmee het eigen menselijk, natuurlijk en/of financieel potentieel van het gebied kan worden gebundeld en zodoende beter benut, of
- de projecten moeten bijdragen aan combinaties van verbindingen tussen economische sectoren die van oudsher van elkaar gescheiden waren, of
- de projecten moeten op originele wijze vorm zijn gegeven (organisatie en betrokkenheid van de lokale bevolking bij besluitvorming en uitvoering van het project).

Inhoudelijke criteria:

- het project moet binnen de geformuleerde ontwikkelingsstrategie passen (relatie projecthoofddoelstelling ontwikkelingsstrategie) voor het Leader-gebied
- de projectactiviteiten dienen plaats te vinden binnen het begrensde Leader-gebied westelijk rivierengebied
- het project moet vallen binnen de prioritaire thema's
- het project moet bijdragen aan de participatie van een van de bovengenoemde doelgroepen
- het project moet een voorbeeldfunctie hebben en/of overdraagbaar zijn

- het project moet een experimenteel en/of innovatief karakter hebben

Financiële criteria:

- de Leader-bijdrage (EU) is gelijk aan de subsidiabele nationale overheidsbijdrage voor het project en mag maximaal 50% bedragen
- de cofinanciering van het project moet zijn verzekerd. De totale kosten van het project moeten te verantwoorden zijn ten opzichte van de beoogde resultaten
- er is voor hetzelfde project geen subsidie gevraagd en/of verleend uit andere regelingen van de EU
- er mag geen sprake zijn van individuele steun aan een enkel bedrijf of persoon
- het project moet binnen de gepresenteerde begroting zijn uit te voeren
- Mogelijke financiële risico's van het project moeten in beeld zijn gebracht en zijn afgedekt

EU-bijdrage (50%)	Overheidsbijdrage (50%)	Private bijdrage
Minimum (ondergrens) E 15.000	E 15.000	E ongelimiteerd
Maximum (bovengrens) E 100.000	E minimaal 100.000	E ongelimiteerd